

MÜTEKADDİM DÖNEM ŞİA'DA MÜTEÂRİZ
RİVÂYETLERİN ÂMMEYE ARZI UYGULAMASI
THE APPLICATION OF APPRAISING CONFLICTED
NARRATIONS WITH THE 'ÂMMAH
IN THE EARLY SHİ'İTE

YUSUF OKTAN

[Dr. Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Faculty Member PhD., Yalova University, Faculty of Islamic Sciences
Department of Hâdîth
oktanyusuf@gmail.com
orcid.org/0000-0002-9196-8919]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 24 Ocak / January 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 06 Haziran / June 2021

Yayın Tarihi / Published: 24 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Yıl / Year: 2021 *Sayı – Issue:* 50 *Sayfa / Pages:* 499-534

Atf/Cite as Yusuf Oktan. "Mütekaddim Dönem Şîa'da Müteâriz Rivâyetlerin Âmmeye Arzı Uygulaması-The Application of Appraising Conflicted Narrations with the 'Âmmah in the Early Shi'ite" Hakkındaki Risalesi-An Analysis of a Grammatical Structure: Ibn al-Sîd al-Baṭalyawsi's Treatise on the Famous Arabic Phrase "Daraba Zayd^{un} Amr^{un}". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 50 (Haziran-June 2021): 499-534.
<https://doi.org/10.17120/omuifd.867422>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. /
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a
plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University,
Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Mütekaddim Dönem Şîa'da Müteâriz Rivâyetlerin Âmmeye Arzı Uygulaması

Öz: Şîa'da imâmların masum addedilmeleri onların söz ve uygulamalarına şer'î bir değer kazandırmıştır. Buna göre imâmlardan sadır olduğu iddia edilen rivâyetler mezhebin hadîs külliyyatının önemli bir kısmını oluşturmuştur. Şîi ulemâ rivâyetler arasında görülen teâruzun sebebini imâmların kendilerini ve müntesiplerini korumak için yaptıkları takıyyeye dayandırmaktadır. Buna göre imamlar, toplumda tespit edilmemek için mezhebin asıl görüşünü söylemekten kaçındıkları ve toplumda mevcut olan âmmenin görüşüne muvâfık fetvalar verdikleri iddia edilmiştir. Bundan dolayı kaynaklarda bulunan rivâyetlerde müteâriz rivâyetler görülmüştür. Bu durum teâruzu gidermede rivâyetlerin âmmeye arz edilmesi uygulamasını gündeme getirmektedir. Buna göre iki müteâriz rivâyetten âmmeye muvâfık olanın takıyye bağlamında söylendiği, dolayısıyla terk edilmesi gerektiği, âmmeye muâriz olan rivâyetin ise mezhebin gerçek görüşü olduğu iddia edilmiştir. Hakikatin âmmeye muâriz rivâyette olduğu yönündeki rivâyetlere dayanan Şîi ulemâ, bu kuralı rivâyetlerin teâruzu durumunda bir tercih kriteri olarak zikretmektedirler. Teoride var olan bu uygulama, pratikteki uygulanışı ve özellikle rivâyetler arasındaki teâruzu gidermedeki rolü tartışma konusudur. Buna göre makale mezkûr konunun dayanaklarını, takıyye-teâruz ilişkisi bağlamında inceleyerek bu uygulamanın pratikteki karşılığını tetkik edecektir.

500

OMÜİFD

Anahtar Sözcükler: Hadîs, Şîa, Âmme, Takıyye, Teâruz, Rivâyet.

The Application of Appraising Conflicted Narrations with the 'Âmmah in the Early Shi'ite

Abstract: The fact that imams are regarded as innocent in Shi'a has added a religious value to their words and practices. Thus, the narrations claimed to be from the imams constituted an important part of the hadith collection of the sect. The Shi'a scholars attribute the contradiction between the narrations to the taqiyyah made by the imams to protect themselves and their followers. Accordingly, it is claimed that the imams refrained from speaking the main view of the sect in order not to be identified in the society and gave fatwas in agreement with the opinion of 'ammah, which is present in the society. As a natural result of this situation, it brings the practice of resolving the contradiction seen in the narrations by presenting it to 'ammah. In conclusion, the Shi'a scholars mention this rule as the criterion of preference in case of contradiction of the narrations, based on the narrations that the one which is approved to 'ammah should be abandoned in the context of dismissal, that the narration that does not comply with 'ammah is the true view of the sect and the truth is in the one against 'ammah. This prac-

tice, which exists in theory, its application in practice and its role in eliminating the contradiction between narrations is a matter of discussion. Accordingly, the article will examine the foundations of this application and examine its practical equivalence by examining the taqiyyah-contradiction relationship.

Keywords: Hadîth, Shi'ite, 'Âmmah, Taqiyyah, Discrepancy, Narrative.

Giriş

Naklî ve aklî delillerin aslî kaynağının Allah'a dayanması, deliller arasında hakiki bir teâruz olma ihtimalini nefyetmektedir. Bununla beraber deliller arasında olası zahirî bir teâruz Müslüman âlimlerin önemli araştırma konularından biri olmuştur. Böylece deliller arasında görülen teâruz, muhaddisler ve usulcüler tarafından cem', tevfiik, nesh, tercih tevakkuf, red vb. gibi muhtelif başlıklar ve sıralamalarla ele alınarak izâle edilmeye çalışılmıştır.¹ Ehl-i Sünnet alimlerinin farklı metodolojilerle yaklaşım gösterdiği bu konu, tarih boyu Şîa'nın da gündeminde olmuştur.

Hicrî ilk üç asırda yaşayan ve İmâmiyye Şîası tarafından masûm adedilen imâmların söz ve uygulamaları, günümüz Şîa'sının rivâyet kaynaklarını oluşturmaktadır. Şîi rivâyet külliyyatı incelendiğinde bazı rivâyetlerin birbiriyle teâruz halinde olduğu görülmektedir. Hâkim görüş olmasa da birçok Şîi âlim rivâyetler arasındaki teâruzu imâmların kendilerini ve müntesiplerini korumak için uyguladıkları takıyyeye bağlamadıkları. Buna göre imamlar tehlike ve zaruret durumunda mezhebin gerçek fetvasını söylemekten kaçınarak toplumda hâkim olan görüşe mutabık fetva verdikleri iddia edilmiştir. Ancak takıyye gereği söylendiği ileri sürülen bu rivâyetler, mezhebin asıl fetvalarıyla teâruz oluşturduğu görülmektedir.

¹ Bu konu hakkında bk. Şeref el-Kuzât, "İlmü Muhtelifi'l-Ĥadîs uşûlühü ve kavâ'iduhü", *Mecelletü'd-Dırâsât* 28/2 (2001), 322-337; Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Teâruzunda Âmidî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", *Uluslararası Seyfuddîn Âmidî Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009), 515-536; Fethullah Yılmaz, "Hadisler Arasındaki İhtilafı Giderme Yöntemi Olarak Tévakkuf ve Fethu'l-Bârî'deki Örnekleri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 107-130.

Rivâyetler arasında olası bir teâruz durumunda mezhebin gerçek görüşünün tespit edilmesi için hangi tercih kriterlerinin tatbik edilmesi gerektiği yönünde birçok rivâyet aktarılmıştır. Bunlardan biri de rivâyetin, Şîa'nın dışında kalan topluluğun görüşüne arz edilmesidir. Buna göre muteâruz rivâyetler âmmenin görüşüne arz edilerek âmmeye muâruz olanın alınması, muvâfık olanın ise terkedilmesi şeklinde bir tercih ilkesi belirlenmiştir. Böylece âmmeye muvâfık olan rivâyetin takıyye bağlamında söylendiği iddia edilmektedir. Çalışma, Şîa'nın rivâyetler arası teâruzu gidermek için kullandığı âmmeye arz kriterinin kaynağını takıyye-teâruz bağlamında inceleyerek teoride varlığı iddia edilen bu uygulamanın pratikteki imkanını tartışacaktır.² Hicrî 5. asır Tûsî (ö. 460/1067) dönemine kadar başta Himyerî (ö. 3. yy/ 9. yy), Kuleynî (ö. 329/941) ve Şeyh Sadûk (ö. 381/991) olmak üzere dönemin hadîs kitapları çalışmanın kaynaklarını ve bu dönemler de genel anlamda kapsamını oluşturmaktadır.

502

OMÜİFD

1. Âmme ve Takıyye Kavramları

1.1.Âmme Kavramı

Şîi rivâyetlerde muhâlif tarafı kastetmek için kullanılan âmme kavramı bazı çalışmalarda doğrudan Ehl-i Sünnet için kullanılmıştır.³ Bu çalışma-

² Bu çalışma bağlamında değinilmesi gereken bazı çalışmalar için bk. Devin J. Stewart, *Islamic Legal Orthodoxy: Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System* (Utah: University of Utah Press, 1998); Zeliha Ülkühan Aybay, *İmâmiyye Şiası'nda İhtilâfî'l-Hadis-Takıyye İlişkisi (Şeyh et-Tûsî'nin el-İstibşâr'ı Özelinde)* (İzmir: İzmir Kâti Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018); İbrahim Kutluay, "Şîa'da Hadisler Arasında İhtilâfı Gidermede Ehl-i Sünnet'in Görüşüne Muhâlif Olan Rivâyeti Esas Alma: et-Tûsî'nin İstibşâr'ı Özelinde" *Mizânü'l-Hak* 10 (2020). Makale, Aybay ve Kutluay tarafından *Tûsî'nin el-İstibşâr'ı* üzerine yapılan çalışmaları ileri seviyeye taşıma niyetini gütmektedir. Hicrî 5. asırda Tûsî tarafından sıklıkla kullanılan takıyyeye arz uygulamasının özellikle Tûsî öncesi genel seyrini ele almayı hedefleyen bu çalışma, takıyye-teâruz zemininde rivâyetlerin âmmeye arz uygulamasının dayanaklarını ve bu uygulamaya karşı genel yaklaşımı ele alacaktır.

³ Numan b. Muhammed el-Mağribî, *Şerhu'l-ahbâr fi fadâilî'l-eimmeti'l-athâr* (Kum: Camiatu'l-Müderrişin, 1409), 1/367; Muhammed b. Hasan el-Âmilî, *İsbâtü'l-hüda bi'n-nuşûş ve'l-mu'cizât* (Beyrut: el-A'lemî, 1425), 1/44, 54; İbn Ebî Tay'dan naklen bk. Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 7/389; Hanifi Şahin, *Şîilerin Gözüyle Sünniler* (İstanbul: Mana yayınları, 2016), 197; Aybay, *İmâmiyye Şiası'nda İhtilâfî'l-Hadis-Takıyye İlişkisi (Şeyh et-Tûsî'nin el-İstibşâr'ı Özelinde)*, 92-171; Kutluay, "Şîa'da Hadisler Arasında İhtilâfı Gidermede Ehl-i Sünnet'in Görüşüne Muhâlif Olan Rivâyeti Esas Alma: et-

da âmme kelimesinin Ehl-i Sünnet için kullanımından daha geniş bir kullanım alanı olduğu ileri sürülmektedir. Bu iddianın Şîa dışından âmme kelimesiyle tam olarak ne ima edildiği hususunda yapılacak yorumlardan da doğrudan mezhebin müntesiplerinin bu kelimeyle tam olarak ne kastettikleri şeklindeki bir araştırmayla temellendirilmesinin daha doğru olacağı düşünülmektedir. Birçok Şîî rivâyette lâm-ı tarifile kullanılan el-âmme (العامّة) kelimesinin başındaki -el takısının cins, ‘ahd veya istiğrak olacağı şeklinde yorumlar bulunmaktadır.

Humeynî'nin hocası Hüseyin Burucerdî'nin (ö. 1400/1980) konuyla alakalı yapmış olduğu açıklamalardan âmme kelimesinin başındaki lâmın *el- 'ahdu'l-hârici* olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre *âmme* kavramı imâmın içinde yaşadığı toplumu ifade etmektedir.⁴ Bu anlayışa göre Muhammed Bâkır (ö. 114/732) için bu kavram, Medîne'deki hâkim olan fıkıhın müntesiplerini ifade ederken, Muhammed b. Ali (ö. 220/835), Ali b. Muhammed (ö. 254/868) ve Hasan b. Ali (ö. 260/873) Irak'ta yaşadığından rivâyetlerdeki âmme ifadesiyle Irak bölgesindeki genel fıkıhın müntesipleri kast edilmektedir. İmâmî rivâyetlerde namazda sağ elin sol el üzere konması (Tekettüf) şer'î olarak yasaklanmış,⁵ bu durum Muhammed Bâkır tarafından mecûsilere benzetilmiştir.⁶ İmâmî fıkhında rivâyetlere dayanarak bu konuda cevaz olmadığı hususunda icmâ olduğu aktarılmış, icmâ olmadığını savunanlar ise en hafifinden bunun mekrûh olduğunu söylemişlerdir.⁷ Burucerdî ise âmme'nin o dönemde tekettüfü Hz. Peygamber'in sünneti olarak söyledikleri, Bâkır'ın ise bu duruma muhâlif olarak Hz. Peygamber'in sünneti olmadığını ispat için

Tûsî'nin İstifşâr'ı Özeline", 14. Kutluay tarafından âmme kavramının Ehl-i Sünnet için kullanımına istidlal yapılan çalışmada, tarafımızca mezkûr bilgiye ulaşılamamıştır. bk. Etan Kohlberg, "Some Imâmî-Shi'î Views on Taqiyya", *Belief and Law in Imâmî Shî'ism*, Etan Kohlberg (Hampshire: Variorum, 1991), 143-175.

⁴ Muhammed Fazıl en-Nikrânî, *et-Takrîr fî mebhâşisi'salâ, takrîru limâ efâdehû es-Seyyid el-Burücerdî* (Kum: Merkez Fıkhî'l-Eimmeti'l-Aḥḥâr, 1420), 2/337.

⁵ Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm* (Tahran: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmiyye, 1407), 2/84.

⁶ Muhammed b. Hasan el-Âmilî, *Tafsilu vesâili's-Şîa* (Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1409), 7/287.

⁷ Muhammed Hasan en-Necefi, *Cevâhiru'l-Kelâm* (Tahran: Dâru'l-kutubi'l-İslâmiyye, 1392), 11/7-9.

bu fiili Mecûsîlere benzettiğini söylemektedir.⁸ Burada kastedilen âmme kavramıyla imâmların temsil ettiği mezhebin dışında bulunan topluluğun kast edildiği anlaşılmaktadır.

Rivâyetlerde gelen âmme kelimesinin başında bulunan elif lâm takısını *el-İstiğrâku'l-örfi* olduğunu iddia edenlerde bulunmaktadır. Mezhepte merci-i taklid kabul edilen Murtezâ Ensârî (ö. 1281/1864) âmmeye muvâfık olan rivâyetin karşısında bulunan muhâlîf rivâyetin tercih edilmesi için muvâfık rivâyetin, sadır olduğu dönemdeki görüşlerin hepsine ya da çoğusuna muvâfık olması gerektiğini söylemektedir. Bu durumda rivâyetlerde geçen âmme kelimesinden maksadın *el-İstiğrâku'l-örfi* olduğunu beyan etmektedir.⁹ Ensârî'nin bu ifadelerinden âmmeye arz edilmesini ifade eden rivâyetlerden maksadın rivâyetin o dönemde var olan genel görüşlere arz edilmesi şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

504

OMÜİFD

Başka bir görüşe göre ise âmme kelimesinin başındaki elif lâm takısı cins ifade etmektedir. Cafer b. Muhammed'den içkinin necis olmadığı, elbiseye sıçrayan içki ile namaz kılınabileceği hususunda rivayetler zikreden Tûsî, bunları takıyyeye hamletmekte, aksi taktirde bu durumun içkinin taharetiyle amel etmek anlamına geleceğini söylemektedir.¹⁰ Bu durum imâmlardan gelen haberleri âmmeye arz etme kaidesiyle çelişmektedir. Zira içki sarîh naslarla haram kılınmıştır. Bu durumda Tûsî'nin elbiseye bulaşmış içki damlasıyla namaz kılınacağına cevaz veren ifadeleri takıyyeye hamletmesi, içkinin tahareti manasına geleceği bu durumunda, rivâyetlerin âmmenin görüşüne arz edilmesi kaidesiyle çelişeceğinden dolayı ayrı bir teâruz oluşturacağı açıktır. Bu durumu fark eden müteahhirûn Şîu ulemâdan Muhammed el-Bâkır es-Sadr (ö. 1980/1400) taharet ifade eden rivâyetleri takıyyeye hamlederek necaset ifade eden haberlerin taharet haberlerine takdim edileceğini,¹¹ içkinin genel âmmenin görüşünde necis olduğunun malum olduğunu söyleyerek içkinin necasetini ifade

⁸ Nikrânî, *et-Takrîr fî mebâhîsi'salâ*, 2/337.

⁹ Murteazâ el-Ensârî, *Ferâidu'l-uşûl* (Kum: Dâru'l-fikri'l-İslâmî, 1438), 3/542.

¹⁰ Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/190; Tûsî, *Tehzîbu'l-aḥkâm*, 1/280, 281.

¹¹ Muhammed el-Bâkır es-Sadr, *Buhûs fî şerḥi'l-'urveti'l-vusḳâ* (Kum: Macma'u's-Şehîd Âyetullah es-Sâdr, 1408), 3/349.

eden rivâyetlerin takıyyeye hamledilebileceğini söylemektedir.¹² Burada ise âmme kelimesi Şîa dışındaki genel Müslüman toplum olarak kullanılmıştır.

Mezkûr görüşlerden âmme kelimesiyle sadece Ehl-i Sünnet kastedilmediği bunun yanında İmâmiyye mezhebine müntesip olmayan insanlar, imâmın içinde yaşadığı toplum, imam ve müntesiplerinin dışında kalan topluluklar, muhâlif kesim ya da bir konuda insanların genel tavrı şeklinde daha geniş bir anlam kastedildiği anlaşılmaktadır. Âmme kavramının Ehl-i Sünnet'e de şamil olacak bu kullanımı, tarafımızca daha uygun gözükmektedir. Zira fırkaların ve mezheplerin keskin çizgilerle ayrışmadığı, bölgeden bölgeye mezhebî temâyüllerin değişebildiği erken dönemde, âmme kavramıyla toplumda Şîi ve Sünnîler dışında farklı eğilimlerin olmasına rağmen sadece Ehl-i Sünnet kastedilmesi, ihtimalden uzak gözükmektedir.¹³

1.2. Takıyye Kavramı

Sakınmak, korumak manalarına gelen takıyye kelimesi¹⁴ mezkûr kullanımıyla Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında ortak bir mefhuma sahiptir. Ailesi şehit edilen Hz. Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657), yapılan işkencelere dayanmayarak müşriklerin zorlamaları sonucu kerhen bazı cümleler sarf etmiş, sonrasında imanına hâle geldiği düşüncesiyle durumu Hz. Peygamber'e bildirmiştir. Hz. Peygamber'in müşriklerin bunu tekrar yapmaları durumunda Ammâr'a ruhsat vermiştir. Sonrasında ise zaruret anında bu şe-

¹² Sadr, *Buhûs fî şerhi'l-'urveti'l-vuskâ*, 3/351.

¹³ Bundan dolayı makale boyunca kelimenin terim anlamını ifade eden âmme kelimesi kullanılacaktır. Ayrıca Âmme kavramının Ehl-i Sünnet'ten daha geniş bir mana ifade ettiği ve çalışmada bizim kastımız olan anlamını destekleyici çalışmalar için bk. Devin J. Stewart, *Islamic Legal Orthodoxy: Twelve Shiite Responses to the Sunni Legal System* (Utah: University of Utah Press, 1998), 40, 178; Douglas Sloan Crow, *The teaching of Ja'far al-Sâdiq: with reference to his place in early Shi'ism* (Montreal: McGill University, Institute of Islamic Studies, Master of Arts, 1980). Ayrıca Sahabe, Emevî ve Abbasîleri oluşturan genel çoğunluğun Şîa tarafından âmme olarak isimlendirilmesi, Şîa tarafından bu topluluğun daha sonradan Sünnî olarak isimlendirildiği görüşü için bk. Mohammad Ali Amir Moezzi, "Only the Man of God is Human: Theology and Mystical Anthropology According to Early Imâmî Exegesis", *Shi'ism, Etan Kholberg* (London: Routledge, 2003), 20.

¹⁴ Cemaleddin İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 15/402.

kilde davranılabileceğini ifade eden ayet¹⁵ nazil olmuştur.¹⁶ Buradaki kullanımına göre takıyyenin İslâmî bir uygulama olmasında ittifak edilse de takıyyenin kimlere karşı yapılacağı, keyfiyeti ve sınırları hususunda ihtilaf mevcuttur.

Takıyyeyi dünya ve ahiret hususunda zarar gelebilecek bir durumda hakikati saklamak, inanılan şeyin üstünü örtmek, muhâliflerden sakınmak şeklinde tanımlayan Müfîd (ö. 413/1022), tehlike anında takıyyenin bir gereklilik olduğunu söyleyerek, imâmların müntesiplerine Şîa'ya karşı duyulan şüphenin zail olması için mezhebe muhâlif fikrin desteklenmesini emrettiklerini bildirmektedir.¹⁷ Öğrencisi Tûsî (ö. 460/1067) ise takıyyeyi kişinin can korkusundan dolayı kalbinde bulunan şeyin aksini diliyle izhâr edilmesi şeklinde açıklayarak¹⁸ kavramın ortak kullanımına uygun bir tanımlama seçmiştir. Çağdaş Şîi müfessirlerden Tabâtabâi (ö. 1401/1981) ise dinde asıl olanın hakikatin korunması olduğunu belirterek din düşmanlarıyla birlikte olma pahasına takıyyeyle maslahatın muhafaza edileceğini ifade etmektedir.¹⁹ Tanımlarda geçen mezhebe muhâlif ve din düşmanları ifadelerinden maksadın, Şîa dışındaki gurplar olduğu anlaşılmaktadır. Zira Muhammed el-Bakır es-Sadr (ö. 1400/1980) takıyyenin, imamlar döneminde muhtelif yaygın mezheplere karşı yapıldığını ifade etmektedir.²⁰

Bu açıklamalardan takıyyenin mezhep dışı bir uygulama olduğu anlaşılrsa da kaynaklardaki bazı bilgiler imâmların müntesiplerine karşı da

¹⁵ en-Nahl 16/106.

¹⁶ Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîrû'l-Kummî* (Kum: Dâru'l-kitab, 1404), 1/390; Mansur b. Muhammed es-Sem'ânî, *Tefsîrû'l-Kur'ân* (Riyad: Dâru'l-vatan, 1997), 3/204; Ebû Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 17/304; Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm* (Beyrut: Dâru't-tayyibe, 1999), 4/605. Ayrıca bk. Serdar Demirel, *Takıyye* (İstanbul: Rihle Kitap, 2016), 13-14.

¹⁷ Muhammed b. Muhammed el-Müfîd, *Taşhîhu'l-i'tikâdi'l-İmâmîyye* (Kum: el-Mu'temerü'l-Âlemî lielfiyeti's-Şeyh el-Müfîd, 1413), 137.

¹⁸ Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1985), 2/434.

¹⁹ Tabâtabâi, *el-Mîzân*, 3/176.

²⁰ Mahmûd el-Hâşimî eş-Şâhrûdî, *Takrîrâtü's-şehidi's-seyyîd Muhammed Bâkır eş-Şadr* (Kum: Müessesetü'l-Fıkh ve Me'ârifî Ehli'l-beyt, 1433), 4/34-38.

takiyye yaptıklarını göstermektedir. Muhammed el-Bâkır'a (ö. 114/733) müntesibi Ömer b. Riyâh'ın farklı zamanlarda sorduğu aynı soruya farklı cevaplar vermesi sonucunda durumdan rahatsızlık duyan İbn Riyâh konuyu el-Bâkır'a bildirir. El-Bâkır'ın "Belki de cevabımız takiyye bağlamında sadır olmuştur" demesi üzerine onun imametinde şüpheye düşen İbn Riyâh; soruları sorduğu vakit yalnız olduklarını, kendisine takiyye yapılmasını gerektirecek bir durumun bulunmadığını dillendirerek onun İmametini inkar ettiği ve arkadaşlarıyla birlikte Burtiye mezhebine tabi oldukları nakledilmiştir.²¹ Meclisî (ö. 1110/1698) İbn Riyâh'ın mübtedi' olduğunu, fetvasının başkasına bildirileceğini bilen el-Bâkır'ın, İbn Riyâh'a takiyye yaptığını söylemektedir.²² el-Bâkır'ın ashabından ve Zürâre'den daha başka kişilerin el-Bâkır'a sormuş oldukları aynı soruya el-Bâkır'ın farklı cevaplar verdiğini²³ nakleden Bahrânî (ö. 1186/1772), imâmların, âmme tarafından Şiî müntesiplerin teşhisini engellemek için kasıtlı olarak onlar arasında takiyye yaptıklarını, böylece müntesiplerini koruduklarını belirtmektedir.²⁴ Ali Sistânî tarafından da desteklenen²⁵ bu görüş, bir bakıma Meclisî'nin imâmların müntesiplerine karşı takiyye yapmadıkları iması içeren İbn Riyâh'ı itham edici açıklamasını nefyetmektedir.

Takiyyenin her zarurette kullanılabileceği, zaruret sahibinin bu durumu en iyi bilen olduğu,²⁶ takiyyenin Âdemoğlunun mecbur kaldığı her şeyde olabileceği ve Allah'ın bunu helal kıldığı²⁷ gibi imamlara nispet edilen rivâyetlerde takiyye, zaruretle bağdaştırılmıştır. Âmilî bu rivâyetleri içeriğine uygun olarak zarurette takiyyenin vücûbu, yokluğunda ise takiyyenin haram olması başlığı altında zikretmektedir.²⁸ Bununla birlikte

²¹ Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şi'a* (Beirut: Dâru'l-Edvâ, 1984), 60, 61; Muhammed b. Ömer el-Keşşî, *İhtiyâru ma'rifeti'r-ricâl* (Meşhed: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1409), 237, 238.

²² Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr* (Beirut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1403), 37/34.

²³ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/65.

²⁴ Yusuf el-Bahrânî, ed-*Dürerü'n-Necefiyye* (Mektebetü Fahrâvî, 2007), 2/311.

²⁵ Ali Hüseyinî-Sistânî, *er-Râfid fi 'ilmi'l-uşûl* (Kum: Mektebetü Âyetullah el-Uzmâ es-Seyyid es-Sistânî, 1414), 28-30.

²⁶ Kuleynî, *el-Kâfî*, 2/219; Sadûk, *Men lâ yahduruh'l-fâkîh*, 3/363; Tûsî, *el-İstibşâr*, 7/130.

²⁷ Kuleynî, *el-Kâfî*, 2/220; Tûsî, *el-İstibşâr*, 7/130.

²⁸ Âmilî, *Tafsîlu vesâilî's-Şi'a*, 16/214.

imâmların müntesiplerine karşı takıyye yaptıkları, onlara farklı görüşler bildirerek müntesiplerinin toplumda belirgin olmalarını engelleme çabaları gibi iddialar takıyyenin zaruret dairesi içinde belirtilen uygulama alanının dışında da kullanıldığını göstermektedir. Bu durum takıyyenin kullanım alanının Şîa tarafından ittifak edilen keskein çizgilerle belirlenmediği düşüncesine sebep olmaktadır.²⁹

2. Âmmeye Muhâlif Olan Rivâyetle Amel Edilmesini İfade Eden Rivayetler

Şîi rivâyetlerde imâmların takıyye yaptığı ve bundan dolayı mezhebin asıl görüşünü değil de toplumdaki hâkim görüşü muvâfık görüşler bildirdiği iddiası rivâyetler arasında doğal olarak teâruza sebep olmuştur. Bu durumdan kurtulmak için yine imâmlara isnat edilen bazı rivâyetlerde mezhebin gerçek görüşünün, âmmeye muhalif olan rivâyetlerde olduğu zikredilmiştir. Buna göre İmâmî kaynaklardaki rivayetlerin teâruz etmesi durumunda âmmeye muhalif olan görüşün esas alınmasını emreden haberler genel olarak üç rivâyet grubunda incelenebilir:

2.1.Hür Âmilî'nin (ö. 1104/1693) muhtelif rivayetlerin arasını cem vecihleri ve onlarla amelin keyfiyeti bâbında Saîd b. Hibetullah Râvendî (ö. 573/1177), Ali b. Abdussamed'in oğulları Muhammed ve Ali'den ashabın hadislerinin durumunu yazmış, rivâyetlerin sıhhatini ispata çalışmıştır. Mezkûr risalesinde bazı Şîi ulemânın da tashih ettiği³⁰ bir rivâyete göre Cafer es-Sâdık'ın: "Size birbirine muhâlif iki hadis ulaştığında, onları Allah'ın kitabına arz edin. Allah'ın kitabına uygun olanı alın, ona muhâlif olanı ise reddedin. Eğer Allah'ın kitabında o ikisini(n hükmünü) bulamazsanız, onları âmmenin haberlerine arz edin. Onların haberlerine muvâfık olanı bırakın, muhâlif olanı ise alın." şeklindeki ifadeleri nakledilmiştir.³¹ Hür Âmilî'nin *Vesâilü's-Şî'a*'sında yer verdiği bu rivayetin

²⁹ Takıyye hakkında detaylı bilgi için bk. Serdar Demirel, *Takıyye* (İstanbul: Rihle Kitap, 2016).

³⁰ Ensârî, *Ferâidu'l-uşûl*, 3/571-472.

³¹ Muhammed b. Hasan el-Hür el-Âmilî, *Tafsîlu vesâilü's-Şîa* (Kum: Müessestü Âli'l-beyt, 1409), 27/118. Meclisi, *Biharu'l-envar*, 2/235. Bu minval üzere gelen diğer rivayetler için bk. Âmilî, *Tafsîlu vesâilü's-Şîa*, 27/116, 118, 119, 122; Bu bağlamdaki diğer rivayetler için bk. Sadûk, *'İlelü's-şerâi'*, 2/531; Âmilî, *Tafsîlu vesâilü's-Şîa*, 27/116.

senedinin hicrî 6. asırda yaşamış olan Râvendî'den Cafer b. Muhammed'e (ö. 148/765) olan kısmı tashîh edilmiştir. Bunun yanında Râvendî ile rivâyati kitabında zikreden Hür Amilî arasındaki senette önem arz etmektedir. Hür Amilî'nin kitabına aldığı yaklaşık otuz altı bin rivayetin çoğunluğu başta *el-Uşûlu'l-erba'a*³² olmak üzere diğer Şii kaynaklarda zikredilirken bu rivayet Amilî'den önceki kaynaklarda bulunmamaktadır.³³ Bu rivâyeti ele alan Muhammed el-Bâkır es-Sadr iki rivâyetten birinin Kur'an'a muvâfık diğerinin ise muhâlif olması gerektiğini söylemektedir. Âmmenin haberlerine arz edilen rivâyetlerden birinin âmmeye muvâfık olmasını diğeriyle amel için yeterli görmeyen es-Sadr, aynı zamanda diğeri de âmme'nin haberlerine muhâlif bir durum taşımasını şart koşmaktadır.³⁴

2.2.Ömer b. Hanzala, Cafer es-Sâdık'a imâmlardan ashâbı yoluyla gelen iki rivâyette teâruz bulunursa ne yapılması gerektiğini sorunca es-Sâdık, hükmün iki rivâyeti ulaştıran kişilerden daha adil, daha fakîh ve daha doğru sözlü olana göre verilmesi gerektiğini söylemiştir. Ömer'in şayet ikisi de adalet yönünden ayırt edilemeyecek derecede aynı olmaları durumunda ne yapılması gerektiğini sorunca es-Sâdık, rivâyetlerden hakkında icmâ bulunanın, dolayısıyla meşhur olanın alınacağı, şaz olanın ise terk edileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Ömer'in şayet rivâyetlerin ikisi de meşhur ve râvîleri de sika ise ne yapılması gerektiğini sorması

³² İmamiyye Şiası'nda *Kütübü Erba'a* ismiyle şöret bulan Kuleynî'nin *el-Kâffî'si*, Şeyh Sadûk'un *Men lâ yahduruhu'l-fakîh'i* ve Tûsî'nin *Tehzîbü'l-ahkâm* ile *İstîbsâr*'ının ilk kaynağı İmamlar döneminde yazıldığı iddia edilen dört yüz asıl (*el-Uşûlu'l-erba'a mie'*)'dir. Bu asıllardan günümüze on altı aslın ulaştığı iddia edilmektedir. Bu konu hakkında bk. Etan Kohlberg, "Aluşûl al-arba'umi'a," *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 10 (1987), 128-166; Bekir Kuzudişli, *Şia'da Hadis Rivâyeti ve İsnad* (İstanbul: BSR Yayın Grubu, 2011), 177, 183, 201, 216.

³³ Âmilî, *Tafşîlu vesâilî's-Şia*, 27/118. Cafer es-Sâdık'a nispet edilen başka bir rivâyette es-Sâdık'ın: "Size iki muhtelif hadis gelirse, onlardan kavme muhâlif olanı alın" sözleri nakledilmiştir. bk. Âmilî, *Tafşîlu vesâilî's-Şia*, 27/118. Lakin bu rivayetin senedinde inkita' bulunmaktadır. Muhammed Bakır Sadr'da senedinin sakıt olduğunu ifade ettikten sonra bunun mana bakımından Râvendî'nin rivâyetiyle uyumlu olduğunu söylemektedir. Rivâyetin Râvendî rivâyetiyle tahsis edilmesi gerektiğini, zira rivâyet bu haliyle hem âmmeye hem de Kur'an'a muhalefeti kapsayacak mutlak bir ifade içerdiğini beyan etmektedir. bk. Muhammed el-Hâşimî eş-Şâhrûdî, *Buḥûs fî 'ilm'l-uşûl* (Müessesetü'l-fıkh, 1433), 4/357.

³⁴ Muhammed el-Hâşimî eş-Şâhrûdî, *Buḥûs fî 'ilm'l-uşûl*, 4/357.

üzerine es-Sâdık, hükmü Kur'an ve sünnete uyup âmmeye muhâlif olanın alınacağını, Kur'an ve sünnete muhâlif olup da âmmeye muvâfık olanın ise terkedileceğini söylemiştir. Ömer, rivâyetlerden ikisinin de hükmünü Kur'an'da ve sünnette bulmaları, ancak rivâyetlerden birinin âmmeye muhâlif diğerinin ise âmmeye muvâfık olması durumunda ne yapılması gerektiği şeklinde sorunca es-Sâdık'ın: "Âmmeye muhâlif olan şeyde hakikat (الرشاد) vardır" dediği zikredilmiştir.³⁵

2.3.Ubeyd b. Zürâre'nin Cafer es-Sâdık'dan aktardığı bir rivâyette, es-Sâdık'ın Ubeyd'e; kendisinden işittiklerinde insanların sözlerine benzeyenlerde takıyye olduğu, benzemeyenlerde ise takıyyenin bulunmadığını söylediği nakledilmiştir.³⁶ Rivâyeti hul' babında veren Tûsî, imâmlardan farklı olarak gelen fetvalara bu rivayeti kullanarak takıyyeye istidlal yapmaktadır. Zira rivayetlerden sonra açıklamalarında eşler arasında meydana gelen ve kesin boşama manasındaki beynûne talak olacağını ifade eden rivâyetlerin halkın sözüne benzediğinden dolayı takıyyeye hamledilmesi gerektiğini ifade etmektedir.³⁷

510

OMÜİFD

Konuyla alakalı zikredilen rivâyetlerden Saîd b. Hibetullah er-Râvendî ve Ömer b. Hanzala yoluyla gelen rivayetler Şîa'ya göre muteber kabul edilmektedir.³⁸ Bununla beraber Ömer b. Hanzala rivâyetindeki müteâriz rivayetlere yaklaşımda es-Sâdık'ın ifade ettiği uygulamada önemlidir. Buna göre râvîlerin adaleti, rivâyetin şöhreti, Kur'ân'a ve sünnete muvâfık olup âmmeye muhâlif olması ve son olarak her iki müteâriz rivâyet de Kur'an ve sünnete muvâfık ise âmmeye muhâlif olanın alınması, muvâfık olanın terk edilmesi şeklinde bir sıralama izlenilmesi emredilmiştir.

³⁵ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/9.

³⁶ Âmilî, *Tafsîlu vesâilî's-Şîa*, 22/285.

³⁷ Tûsî, *Tehzîbu'l-Ahkâm*, 8/97; Tûsî, *el-İstibşâr*, 3/317; Ali b. Esbât'ın Ali b. Mûsâ'ya bir soruyla karşılaşır ve bulunduğu şehirde istiftâ edebilecek bir müntesibi de bulamazsa ne yapması gerektiğini sorunca Ali, ona şehrin fakihine gitmesini, ondan fetva istemesini, vermiş olduğu fetvanın hilafını yapmasını emrederek bunun hakikat olduğunu söylediği nakledilmiştir. bk. Sadûk, *İlelû's-Serâi*, 2/531; Tûsî, *Tehzîbu'l-Ahkâm*, 6/295.

³⁸ Şâhrûdî, *Buhûs fi 'ilmi'l-uşûl*, 4/349; Ebû Kâsım el-Hûî, *Mişbâhu'l-uşûl* (Kum: Mektebetü'd-Dâverî, 1417), 3/414.

Yukarıdaki rivâyetlere göre âmmeye muvâfık olan rivâyetin bildirdiği hüküm sakıt olmakta, muhâlif olan rivâyetle amel edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Tûsî'den (ö. 460/1067) buna göre eğer iki rivâyet râvîlerinin sayısı ve adaleti bakımından eşit olursa âmmeye muhâlif rivayetle amel edilmesi gerektiği ifadeleri aktarılmıştır.³⁹ Bahrânî (ö. 1186/1772) ise fikhî meselelerin tamamında bu görüşün tatbik edilmesi gerektiğini, zira rivâyetlerdeki ihtilafların tamamının takıyyeden kaynaklandığını söylemektedir.⁴⁰ Lakin Muhakkik Hillî (ö. 676/1277) buna karşı çıkarak bu kadar önemli ilmi bir meselenin imamdan gelen birkaç haber-i vâhid seviyesindeki rivâyetlerle temellendirilmesinin doğru olmayacağını, bu konuda Müfid ve daha başkalarının Tûsî'yi eleştirdiklerini söylemektedir. Bunun yanında imamın fetvasının sadece âmmenin görüşüne muhâlif rivâyette olamayacağını bildiren Hillî, imamın bildiği lakin kendilerinin bilmediği bir maslahattan dolayı fetvanın tevile muhtaç bir rivâyette de olabileceğini söylemektedir.⁴¹ Buna göre âmmeye muhâlif olan bir hükmün imamlar tarafından kastedilen gerçek hüküm olamayacağı hatta âmmeye muvâfık olan rivâyette dahi tevile muhtaç imamın gerçek fetvası olabileceği anlamı çıkmaktadır. Âmmeye muvâfık olan rivâyetlerin terk edilmesi Şîi fikhının tamamını ilgilendireceğinden dolayı Müfid'in eleştirisi yerindedir. Hatta Tûsî ve Bahrânî'nin rivâyetin takıyye bağlamında sudur ettiği iddiasıyla âmmeye muvâfık olan rivâyetin terk edilmesi görüşü usûlî bir meselenin zannî delille temellendirilmesinde sorun oluşturmakta bu durum ise haber-i vâhidin hücciyetini gündeme getirmektedir. Muhtemelen bundan dolayı eş-Şehid es-Sânî'nin oğlu Hasan b. Zeynüddin (ö. 1011/1602) ilim ifade eden bir meselede muteber haber-i

³⁹ Ebû Mansûr Cemâleddin İbn Şehîd es-Sânî, *Me'âlimu'd-dîn ve melâzû'l-müctehidîn* (Kum: Dâru'l-fikr, 1374), 350-351.

⁴⁰ Bahrânî, *el-Hadâiku'n-nâdirâ*, 4/127, 284, 6/64, 281, 415, 7/121, 11/141, 13/8, 13/199, 14/50, 16/381, 18/91.

⁴¹ Hillî, *Me'âricu'l-uşûl* (Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1403), 157. Bahâî, Tûsî'nin haber-i vâhidle bazen amele izin verdiği, bazen bundan sakındırdığını aktarmaktadır. *Tûsî'nin el-İstibşâr*'da zikrettiği bazı rivâyetleri *Tehzîb*'de haber-i vâhid olmasından dolayı ta'n ettiğini ifade eden Bahâî, müteahhir Şîi ulemanın *Tehzîb*'deki rivâyetlerin haber-i vâhid olduğunu bildirdiklerini, bundan dolayı da Tûsî'yi eleştirdiklerini ve Tûsî'nin bu menhacinin bir gerekçesinin olmadığını söylemektedir. bk. Bahâî el-Âmilî, *el-Vecîze fi'd-dirâye* (Kum: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1396), 7.

vâhidle istidlâlin mümkün olacağı aksi bir durumda kendilerinin haber-i vâhidin delil olmadığına dair delil istediklerini söyleyerek Hillî'yi görüşünden dolayı tenkit etmektedir.⁴² Hillî'nin âmmeye muhâlif olan haberde tevîl ihtimali olabileceği görüşüne de itiraz eden İbnu'shêhid es-Sâni, fetvalarda te'vîl ihtimali olsa dahi imâmların durumundaki takıyye ihtimalinin daha yakın ve daha zahir olduğunu, böylece bu durumun rivâyetin takıyye bağlamında değerlendirilmesi için yeterli bir sebep olacağını söyleyerek Tûsî'yi haklı görmektedir.⁴³

Rivâyetlerden âmmeye muvâfık olan rivâyetlerle amel edilmemesi âmmeye muhâlif hükmün imamın gerçek fetvası olduğu şeklinde anlaşılakta, bu durum ise doğal olarak âmmeye muvâfık hükmün imamdan takıyye bağlamında sadır olduğu sonucuna götürmektedir. Şiî rivâyetlerdeki bu durum, hicrî 4. asra kadar nadiren görülen teâruz halindeki rivâyetlerden birinin takıyyeye hamledilerek rivayetler arasındaki ihtilafı giderme uygulamasının 5. asırda Tûsî tarafından sıklıkla kullanılmasına, böylece *Tehzîb* ve özellikle *el-İstibşâr*'ında 250'ye yakın rivâyeti takıyyeye hamletmesine neden olmuştur. Rivâyetler arasındaki teâruzu giderme yollarından birinin rivâyetin takıyye bağlamında sadır olduğunu söyleyen Tûsî, takıyyeye hamlettiği hükümlerin çoğusunun gerekçesini rivâyetin âmmeye muvâfık olması şeklinde açıklamıştır.⁴⁴ Senedinde imamın önde gelen ashabından birinin bulunduğu ve teâruz içeren iki rivâyetin Şiî anlayışta rivâyetlerden birinin takıyyeye hamledilmesine karşı çıkan Müfîd ise imâmlardan takıyye yoluyla gelen rivâyetlerle Şiî ulemânın ve fukahânın onlarla amel etmediğini ve bu tür rivâyetleri aktarmadığını söyleyerek bu rivâyetlerin ancak hakkında şüphe bulunan ve mezhebe muhâlif olanlar tarafından rivâyet edildiğini ve bunların tevatür olmayan

⁴² İbn Şehîd Sâni, *Me'âlimu'd-dîn ve melâzû'l-müctehidîn*, 350-351.

⁴³ İbn Şehîd Sâni, *Me'âlimu'd-dîn ve melâzû'l-müctehidîn*, 351.

⁴⁴ Bu konu hakkında bk. Aybay, İmâmîyye Şiası'nda İhtilâfî'l-Hadîs-Takıyye İlişkisi 92-171; Kutluay, "Şia'da Hadisler Arasında İhtilâfı Gidermede Ehl-i Sünnet'in Görüşüne Muhâlif Olan Rivâyeti Esas Alma: et-Tûsî'nin İstibşâr'ı Özelinde", 13-55. Her iki müellif, âmme kavramıyla Ehl-i Sünnet'i kastetmektedirler.

şaz rivayetler olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵ Müfîd'in bu ifadeleri kendinden sonra birçok rivâyeti takıyyeye hamledecek olan öğrencisi Tûsî'ye cevap niteliğindedir. Bunun yanında Müfîd bir bakıma imamın ashabından olan kişilerin mezhebin genel mantalitesiyle uyuşmayan rivayetleri aktarmayacaklarını, zira onların, imamın rivayeti hangi niyetle söylendiğini bildiklerini ifade etmektedir. Müfîd'in bu ifadeleri mezhebin sınırları içinde mantıklı bir yorumdur. Zira Şîî anlayışta imamın fetvalarını başka bir deyişle Şîî şeriatini ulaştırmakla kendilerini mesul hisseden imamın önde gelen ashabının, mezhebin genel anlayışıyla çelişen ve Şîî ulemânın amel etmediği bilgiler içiren rivayetleri aktarmalarının mantıklı bir tarafı bulunmamaktadır. Ancak, Müfîd'in teoride olması gereken ifadeleri pratikte karşılık bulamamıştır. Zira hicri 3. ve 4. asırda Himyerî, Kuleynî ve Sadûk'un takıyyeye ilişkilendirmeden zikrettikleri, hatta bazılarının mezhebin ameli görüşü olarak sunmuş oldukları birçok rivâyet, Tûsî tarafından takıyyeye hamledilmiştir. Rivâyetin âmmeye muvâfık olması da bu uygulamasında kullanmış olduğu en yaygın argümanlardan olmuştur.⁴⁶

3. Şîî Rivâyetlerde Âsâletü's-Sudûr – Âsâletü'c-Cihe Tartışması

Şîî kaynaklarda imamlardan âmmeye muvâfık olan bir sözün sadır olması, bunun imamın dolayısıyla şâri'nin gerçek hükmü olmadığı iddia edilmiş böylelikle rivâyetin; takıyye, korku veya farklı bir gerekçeyle imamdandır olma ihtimalini gündeme getirmiştir. Böylece rivâyetin imamdandır hangi niyetle sadır olduğu ve bunu tespit ederken hangi tercih unsurlarından yararlanıp sıralamanın nasıl izleneceği hususunda Şîî ulemâda ihtilaf meydana gelmiştir. Aşağıda tartışılacağı üzere rivâyetin imamdandır aslen sadır olup olmadığına, başka bir deyişle rivâyetin doğrudan senet kritiğinin yapılmasına Âsâletü's-sudûr (أصالة الصدور), rivâyetin zahir olan manasının hakiki hüküm olmasına Âsâletü'z-zuhûr (أصالة

⁴⁵ Muhammed b. Muhammed el-Müfîd, *Cevâbât ehli'l-Mûşûl fi'l-'aded ve'r-ru'yâ* (Kum: el-Mu'temeru'l-Âlemî li'ş-Şeyh el-Müfîd, 1413), 47, 48; Esedullah et-Tüsterî Kazımî, *Keşfu'l-Îmâ' 'an vucûhi hücceti'l-icmâ'* (Tahrân: Tab'atu İrân, 1312), 191.

⁴⁶ Bu konu makalenin "Takıyyeye Hamledilen Bazı Rivâyetlerin Tûsî Öncesi Durumu" isimli 6. başlığında ele alınmaktadır.

(الظهور) ve rivâyette kastedilen mananın takıyye, korku ve şaka gibi bir amaçtan soyularak hükmün vakiya uygun olmasına da *Asâletü'l-cihe* (أصالة الجهة) denmektedir.⁴⁷

Şii kaynaklarında şayet iki rivâyet mezkûr Ömer b. Hanzala rivâyetine olduğu gibi delalet ve görünüş (الظهور) bakımından eşit olursa iki rivâyetten birini ötekine tercih ederken râvînin sıfatı, şöhreti, rivâyetin Kur'ân'a ve sünnete uygunluğu ve âmmeye muhâlif olması gibi tercih unsurları söz konusudur. Bu tercih unsurları hükmün sadır olduğu kaynağa yakınlık bakımından ya senede dönmekte ya rivâyetlerden birinin Kur'ân'a uygunluğu gibi rivâyetin manasını ve medlûlünü güçlendirme bakımından manaya dönmekte veyahut âmmeye muhâlif olan haberin muvâfık olana karşı sudurunu güçlendirmeye yönelik rivâyetin takıyye, şaka vb. durumlardan âri olmasına (جهة الصدور) dönmektedir. Yine Ömer b. Hanzala rivâyetinde beyan edildiği üzere müteâriz rivâyetlerin birinde diğere karşı tercih edilme unsuru bulunuyorsa sorun bulunmamaktadır. Ancak rivâyetin biri meşhur ve âmmeye muvâfıkken diğeri meşhur olmayıp âmmeye muhâlif olduğu durumda nasıl bir yol izlenmesi gerektiği ise rivâyetlerin ciheti ve suduru mevzusunda tartışılmıştır.

Vahîd Bahbahânî (ö. 1206/1791) teâruz bulunan rivâyetlerden tercih edilme sıralamasında âmmeye muhâlif olan rivâyeti (المرجح الجهتي) rivâyetin senet sıhhatine (المرجح الصدوري) takdim etmiştir.⁴⁸ Buna göre eğer iki rivâyetten birinin râvîleri adil ve rivâyet âmmeye muhâlif olur, diğeri rivâyetin râvîleri ise daha adil olmakla birlikte rivâyet âmmeye muvâfık olursa âmmeye muhâlif olan muvâfık olana takdim edilir. Murteza Ensârî (ö. 1281/1864) ise bunun tam tersine giderek rivâyetin senedinin sağlamlığının âmmeye muhâlif olmasından daha önde olduğunu düşünerek *Asâletü's-sudûr'u*, *Asâletü'l-cihe'*ye tercih etmiştir.⁴⁹ Buna göre Bahbahânî

⁴⁷ Bu konu hakkında bk. Muhammed el-Hüseynî er-Rûhânî, *Müntekâ'l-uşûl* (Kum: el-Hâdî, 1416), 7/348; Muhammed Saîd et-Tabâtabâî, *el-Muḥkem fi uşûli'l-fıkh* (Kum: Câvîd, 1994), 3/167.

⁴⁸ Muhammed Cafer el-Cezâiri, *Müntehâu'd-dirâye fi tavdîhi'l-Kifâye* (Kum: Müessesetü Dâri'l-kitâb, 1415), 8/302.

⁴⁹ Cezâiri, *Müntehâu'd-dirâye*, 8/302, 303.

mefhumun âmmenin görüşü karşısındaki durumunu senedin sağlamlığına öncelerken, Ensârî'nin ise râvîlerin adaletini rivâyetin mefhumundan önde tuttuğu görülmektedir. Aslında Ömer b. Hanzala rivâyeti göz önünde bulundurulursa Ensârî'nin metodunun daha tutarlı olduğu anlaşılabilecektir. Zira mezkûr rivâyette öncelikle râvîlerin adaleti ve daha fakih olmaları zikredilmektedir. Bununla birlikte birbirlerine yakın dönemlerde yaşamış olan Şîa'nın önemli bu iki âliminin rivâyetlerin teâruzu konusunda âmmeye muhâlif olan haberle amel etme uygulamasında tercih sıralamasında ittifak etmedikleri görülmektedir.

Murteza Ensârî'ye yakın bir görüş fakih aynı zamanda mütekellim olan İbn Ebî Cumhûr el-İhsâî (ö. 910/1505) tarafından zikredilmiştir. İbn Ebî Cumhûr zahirî teâruz bulunan iki rivâyetle muamelede ilk işin rivâyetlerin manasını araştırmak, lafızlarının delaletine bakmak, dolayısıyla örfe cem' mümkünse ikisi arasında tevil ederek tevfiğ yapılması gerektiğini söylemektedir. İki delille amel imkânının, birini terk ederek diğeriyle amel edilmesinden daha hayırlı olduğunu söyleyen müellif, müteâriz rivâyetlerin âmmenin görüşüne arzının ancak daha meşhurla amel edilmesi, bu mümkün değilse râvî yönünden daha adil ve sika olanla amel edilmesinden sonraya konulması gerektiğini söylemektedir.⁵⁰ Buna göre iki rivâyetten râvî sıfatları bakımından eşitlik bulunması durumunda âmmenin görüşüne daha uzak olan rivâyetle amel edilmesi gerektiğini bildiren ilk dönem âlimlerinden Tûsî'nin sözlerinin,⁵¹ mezhebin esas görüşünü oluşturmadığı anlaşılmaktadır.

İki rivâyetin teâruzu sırasında rivâyetin senediyle alakalı tercih unsurlarından (أصالة الصدور) önce rivâyetin manasıyla alakalı tercih unsurlarına dönmek gerektiğini söyleyen Kâzım Horâsânî (ö. 1329/1911) ise, şayet manada bir teâruz varsa senede yönelik tercih unsurlarına dönmek anlamsızlığına dikkat çekmektedir. Ziyâuddîn Irâkî (ö. 1361/1924) şayet delalet yönünden cem' ve âmmeye muvâfık olması hasebiyle rivâyeti takıyyeye hamletme arasında bir teâruz olursa, lafızları cem' etmenin

⁵⁰ İbn Ebî Cumhûr el-Ahsâî, 'Avâliu'l-leâli (Kum: İntişârâtü's-seyyîdi's-şühedâ, 1405), 4/136.

⁵¹ Hillî, *Me'âricu'l-Uşûl* (Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1403), 157.

rivâyeti takıyyeye hamletmenin önüne geçeceğini söyleyerek Horâsânî'nin mezkûr sözlerine açıklama getirmektedir.⁵² Hatta bu uygulamanın, imâmın, ashabin ve Şîî fukahânın adeti olduğunu belirtmektedir.⁵³ Irâkî'nin bu iddiası son derece önemlidir. Zira 5. asırda onlarca rivâyeti âmmeye muvâfık olması hasebiyle takıyyeye hamleden Tûsî'ye nazaran seleflerinin neden rivâyetleri takıyyeye hamletmedikleri hususuna bir cevap olabilir. Bu iddiaya göre Tûsî öncesi mütekaddimûn Şîî ulemâ teâruz bulunan rivâyetleri takıyyeye hamletmek yerine rivâyetleri cem' etmekteydiler.

Tûsî'nin müteâriz rivâyetlerden birini âmmeye muvâfık olması ya da farklı gerekçelerle takıyyeye hamletme ihtimallerinden biri de takıyyenin bu gibi durumlarda uygulanabilecek en kullanışlı bir uygulama olmasından kaynaklanıyor olabilir. Nitekim müteahhirûn Şîî ulemâdan Muhammed Hasan en-Necefî (ö. 1266/1850) rivâyetlerin teâruzu durumunda şayet rivâyetin takıyye yoluyla söylendiği bilinmezse ve rivâyet takıyyeye ve müstehaba hamli mümkünse, imamların haberlerindeki en yakın ihtimallerden olması hasebiyle rivâyetin takıyyeye hamledileceğini söylemektedir.⁵⁴

Ziyâuddin Irâkî (ö. 1361/1924) rivâyetin sudûr-zuhûr önceliği hususunda rivâyetin sudûrunun tespitinin, delalet ve zuhurunun önüne geçeceğini, zira rivâyetin imamdan sadır olup olmadığı bilinmeden rivâyetin delaletine sıranın gelemeyeceği ifade etmektedir. Böylece Irâkî, Asâletü's-sudûr'u Asâletü'z-zuhur'a takdim etmiştir.⁵⁵ Irâkî'nin bu görüşünü rivâyetin âmmedeki durumu özelinde muâsır Şîî âlimlerden Muhammed el-Bakır es-Sadr'da söylemektedir. es-Sadr muhakkiklerin senedi tetkikin âmmeye muhalefet etme gibi cihetî tetkike mukaddem olduğunu söylediklerini, rivâyetin takıyye, korku vb. durumlardan soyulmuş bir şekilde (أصالة الجهة) söylenmiş olup olmadığına ancak rivâyetin senet tetkiki yapıl-

⁵² Muhammed Ali Kazım el-Horasânî, *Fevâidu'l-uşûl* (Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1409), 4/793.

⁵³ Horasânî, *Fevâidu'l-uşûl*, 4/780.

⁵⁴ Necefî, *Cevâhiru'l-Kelâm*, 1/24.

⁵⁵ Ziyâuddin Irâkî, *Nihâyetü'l-efkâr* (Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, ts.), 1/555.

dıktan sonra bakılabileceğini ifade etmektedir. Asâletü'l-cihe uygulamasının iki muâriz rivâyetin aynı anda sadır olmasına imkân tanımadığı zira âmmeye muhâlif olan haberin tercih edilmesi delilinin, âmmeye muvâfık olan haberin takıyye bağlamında söylenmiş olma ihtimalinden kendilerini uzaklaştırmayacağını hatta âmmeye muhâlif rivâyetin tercih edilmesini salık veren delilin amacının, rivâyetin ciddi olarak sadır oluşunu nef-yettiğini söyleyerek⁵⁶ bir bakıma imâmların takıyye, korku vb. zaruret altında rivâyetleri bildirdiklerine işaret etmektedir.

Bu başlık altında genel eğilim, rivâyetin âmmeye arz edilmesi gibi tercih ameliyesinden önce senet tetkiki yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber Tûsî'nin rivâyeti âmmeye muvâfık olmasından dolayı takıyyeye hamletme uygulamalarından bazılarında senet tenkidi yaptığı, senedi sorunlu olan rivâyetleri râvisinden dolayı değil yine mefhumunun âmmeye muvâfık olmasından dolayı iskat ettiği de görülmektedir.⁵⁷ Bu uygulamaya göre rivâyetin senet probleminden dolayı tadyîf etme imkanı varken metninin âmmeye muvafık olması esas alınarak rivâyetin tadyîf edilmesi, rivâyetin âmmeye muvafık olmasının, senetin zayıflığından daha güçlü bir illet olduğu düşüncesine sebep olmaktadır.

4. Rivâyetlerde Teâruz-Takıyye İlişkisi

Takıyyenin rivâyetlerin teâruzunda nasıl bir rol oynadığı Şîi ulemâ arasında tartışma konusudur. Âmmeye muvâfık olan rivâyetin aslında korku, tehdit vb. gibi durumlardan dolayı takıyye bağlamında imâmlardan sadır olduğu, dolayısıyla rivâyetlerin teâruzu durumunda bir tercih unsuru olarak takıyyenin rolü öne çıkmaktadır.

Bu meselede en katı görüş muhtemelen Muhammed Emin el-Esterâbâdî (ö. 1023/1614) ve Yusuf Bahrânî'de (ö. 1186/1772) görülmektedir. Fıkhî konularda iki hükmün müsâvî olmasını takıyyenin zaruretime

⁵⁶ Şahrûdî, *Buḥûs fi 'ilmi'l-uşûl*, 4/409, 410.

⁵⁷ Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *er-Resâilü'l-'aşara* (Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1414), 264; Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/48, 3/317; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 1/32. Hillî'nin Tûsî'yi senedi zayıf rivâyetleri takıyyeye hamletme uygulamasından dolayı eleştirisi için bk. Hasan b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Muhtelifu's-Şîa* (Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1412), 8/383-386.

bağlayan el-Esterâbâdî⁵⁸ Allah'ın indirmiş olduğu hükümlerde ihtilafın mümkün olamayacağını söyleyerek imamın fetvasında ihtilafa düşüp de sebebini takıyye bağlamında sadır olmuş bir rivâyete dayandırılmazsa, Allah'ın indirdiğinin dışında hükmedileceğini ifade etmektedir.⁵⁹ Kendisinden sonra gelen Bahrânî'nin bu hususta daha ifrada kaçtığı söylenebilir. Şöyle ki, rivâyetlerdeki teâruzun tek sebebini takıyyeye bağlayan Bahrânî, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilafetin gasp edildiğini, imâmların baskılara sabrederek takıyyeye sarıldıklarını, taraftarlarını da buna teşvik ettiklerini, hatta haberlerin takıyye yollu gelen haberlere karıştığından dolayı dinin hükümlerini yakîn derecesinde ancak az bir topluluğun bildiğini, bu durumu Kuleynî'nin (ö. 329/941) de itiraf ettiğini söylemektedir.⁶⁰ Muhammed el-Bâkır'ın imamlar tarafından rivâyetlere farklı cevap verilmesini bir bakıma rahmete bağladığı yönünde bir rivâyetini⁶¹ nakleden Bahrânî, âmmeye muvâfık olan rivâyetlerin bazen takıyye bağlamında sadır olduğunu ifade etmektedir. Müteâriz rivâyetlerin öncelikle Kur'ân'a arz edilmesi, sonrasında ise takıyye bâbindan değerlendirilmesi gerektiğini söyleyerek⁶² kitabının muhtelif yerlerinde hükümlerin ihtilafının ana sebebi olarak takıyyeyi zikretmektedir.⁶³ Müteahhirûn Şiî ulemâdan sayılan bu iki âlimin rivâyetlerin teâruzuna takıyye esaslı yaklaşımları mütekaddûm Şiî âlimlerden İbn Babâveyh el-Kummî'de (ö. 329/941) de görülmektedir. Rivâyetlerin ihtilaf sebeplerini takıyyeye bağlayarak bunu da nefsin korunması olarak açıklayan Kummî, şayet takıyye ve korku olmasaydı naslarda tereddüt ve teâruzun olmayacağını ifade etmektedir.⁶⁴

⁵⁸ Muhammed Emîn el-Esterâbâdî, *el-Fevâidü'l-medîne ve's-şevâhidü'l-Mekkiye* (Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1424), 46.

⁵⁹ Esterâbâdî, *el-Fevâidü'l-medîne*, 321.

⁶⁰ Yusuf el-Bahrânî, *el-Ĥadâiku'n-nâdir*, 1/46. Ayrıca Keleynî'nin bu konudaki sözü için bk. Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/8.

⁶¹ Kuleynî, *el-Kâfi*, 1/65;

⁶² Bahrânî, *el-Ĥadâiku'n-nâdir*, 1/46-49.

⁶³ Bahrânî, *el-Ĥadâiku'n-nâdir*, 4/127, 284, 6/64, 281, 415, 7/121, 11/141, 13/8, 13/199, 14/50, 16/381, 18/91.

⁶⁴ İbn Babâveyh el-Kummî, *el-İmâme ve't-tabşira*, 9-10.

Takiyyenin rivâyetlerin teâruzunda önemli bir rolü olduğunu söyleyenlerden biri de Muhammed Bakır es-Sadr'dır. Bahrânî'nin de zikretmiş olduğu imâmların zor şartlar altında yaşamaları onların takıyye yapmalarını kaçınılmaz kıldığını, bu durumun onları genel hâkim görüşe muvâfık hükümleri takıyye bağlamında bildirmeye yönlendirdiğini söyleyerek Cafer es-Sâdık'dan kendilerine ulaşan bir rivâyeti sözlerine istidlâl yapmaktadır. Ebû Basîr'in es-Sâdık'a kunût hakkında sormuş olduğu bir soruya es-Sâdık'ın: "Onda kıraat sesli okunur" dediği, bunu üzerine Ebû Basîr bu soruyu babası Muhammed'e de sorduğunu, onun beş vakit namazın hepsinde böyle olduğunu söylemesi üzerine es-Sâdık'ın: "Allah babama rahmet etsin! Babamın ashabı bana geldi ve o konu hakkında sordular. Onlara hakikati söyledim. Sonra bana şüpheli halde geldiler onlara takıyye yollu söyledim." dediği iddia edilmiştir.⁶⁵ Bu ve benzer başkaca rivâyetler⁶⁶ aktaran es-Sadr, takıyyenin kullanım kapsamının sadece dönemin yöneticilerine karşı yapılmadığını, bunun yanında takıyyenin insanlardan ve farklı mezheplerden korunmak içinde yapıldığını söylemektedir.⁶⁷ es-Sadr'ın bu açıklamasına göre takıyyenin kullanım alanı doğrudan mezhep müntesiplerinin dışında kalan topluluk, farklı bir ifadeyle âmme olduğu anlaşılmaktadır.

Esedullah et-Tusterî (ö. 1234/ 1819) ise takıyyenin rivâyetlerin teâruzu halinde tercih unsuru olmasına karşı çıkararak Müfîd'in imâmlardan takıyye yoluyla gelen rivâyetlerin, fakihlerin ekseriyeti tarafından nakletilmediği bildirmektedir. Bunları imâmların düşmanlarının tevâtür olmayan şaz şekilde aktardıkları söylemine ise,⁶⁸ Murtezâ'nın takıyyeynin düşmana ve şüpheliye karşı yapılacağı, dosta ve güvenilir görülen kişiye karşı yapılamayacağını ifadelerini aktardıktan sonra imâmların ashabına karşı takıyye yapmadıklarını belirtir.⁶⁹ Birçok rivâyet⁷⁰ imâmların sözle-

⁶⁵ Kuleynî, *el-Kâfî*, 3/339; Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/340.

⁶⁶ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/65; Sadûk, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 2/161;

⁶⁷ Şâhrûdî, *Takrîrâtü's-şehidî's-seyyîd Muhammed Bâkır eş-Sadr*, 4/34-38.

⁶⁸ Müfîd, *Cevâbât ehli'l-Mûşûl fi'l-'aded ve'r-ru'yâ*, 47, 48.

⁶⁹ İmamların kendi müntesiplerine karşı da takıyye yaptıkları örneği için bk. Hasan b. Musa en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a* (Beirut: Dâru'l-edvâ, 1984), 60, 61; Keşşî, *İhtiyâru ma'rifeti'r-ricâl*, 237, 238. Ayrıca bk. Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/65.

rinde yetmiş vecihle konuştuklarına işaret ederken neden imaların sözlerinin takıyyeye inhisar edildiğini söyleyerek mezkûr görüşü tenkit etmektedir.⁷¹

Bu başlık altında incelenmesi gereken konulardan biri de, imamın aynı konuda farklı fetva vermesi ya da farklı imâmların aynı konuda farklı fetva vermeleri durumunda ortaya çıkan teâruzun takıyyeyle ilişkisidir. Şîî kaynaklarında geçen bir rivâyette Cafer es-Sâdık, Ebû Amr el-Kinânî'ye: "Ebû Amr! Şayet sana bir söz söylesem, yahut bir fetva versem, sonra bana gelip sorduğunda evvelki sözlerimin hilafının bildirsem hangisini alırsın?" şeklinde sorarak görüşünü istemesi üzerine Ebû Amr, sonuncusunu alıp evvelkini terk edeceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine es-Sâdık, isabet ettiğini, böyle yapması durumunda kendisi ve imamlar için daha hayırlı olacağını söyleyerek Allah'ın kendilerine takıyyeden başka bir şey bırakmadığını bildirmiştir.⁷² Rivâyeti yorumlayan Hûî, bu durumun iki müteâriz rivâyetten son sadır olanın alınması gerektiğini, zira mütekaddim olan şayet takıyye bağlamında sadır olduysa müteahhir rivâyetin gerçek vakû hükmü bildireceğini söylemektedir. Şayet müteahhir takıyye bağlamında sadır olursa, imamın, döneminin maslahatını en iyi bilen kişi olması hasebiyle müteahhir rivâyetin alınması gerektiğini söylemektedir.⁷³ Hûî'nin bu ifadelerinden takıyye bağlamında söylenen fetvanın sonraki nesillere intikal ederek mezhebin asıl görüşü yerine geçme gibi bir sorun oluşturacağı aşikârdır. Zira müteahhir rivâyet, imâm tarafından maslahata binaen takıyye bağlamında söylenmişse dahi, mezhebin esas görüşü gizli kalacaktır. Dolayısıyla takıyye bağlamında söylenen görüş, mezhebin kaynaklarına girecektir.

Cafer es-Sâduk'dan gelen bir rivâyette babasının takıyye halinde Emevîler döneminde doğan ve şahinin öldürülmesi hususunda fetva vererek helal olduğunu söylediği, kendisinin ise takıyye yapmadığı ve bu

⁷⁰ Saffar, *Beşâiru'd-derecât*, 1/328; Kuleynî, *el-Kâfî*, 8/100.

⁷¹ Esedullah b. İsmail et-Tüsterî Muhakkik Kâzımî, *Keşfü'l-kın'a 'an vüçûhi hücciyeti'l-icmâ'* (Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1899), 191.

⁷² Kuleynî, *el-Kâfî*, 2/218.

⁷³ Hûî, *Mişbâhu'l-uşûl*, 3/413-416.

hayvanların öldürülmesinin haram olduğu şeklinde bir rivâyet nakledilmiştir.⁷⁴ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Cafer kendisinden önce takıyye yaparak mezhebin gerçek hükmünü saklayan babasının mezhepte hakiki görüşünü beyan etmiştir. Bu durum, şayet önceki imam bazı sebeplerden dolayı hükmü takıyye bağlamında söylemiş ise, asıl hükmün gizlenmiş olacağı, dolayısıyla sonraki imamın bunu açıklayarak hakiki hükmü bildireceği anlamına gelmektedir. Lakin es-Sâdık'a nispet edilen başka bir rivâyette es-Sâdık'ın ezan anında nidânın ve tesvîb'in (الصلاة خير من النوم) sünnet olduğu, el- Bâkır'dan da babası Ali b. Hüseyin'inin evde "Namaz uykudan daha hayırlıdır" diye nidâ ettiği ve bunun tekrar edilmesinde de bir beis görmediği nakledilmiştir. Tûsî Şiîlerin tesvîb ifade eden bu iki rivâyetle amel edilmemesi üzerine icmâ ettiklerini söyleyerek, rivâyetleri takıyyeye hamletmiştir.⁷⁵ Tûsî'den daha önceki bir kaynak olan Zeyd Nursî'nin aktarmış olduğu bir rivâyette 10. imam Ali el-Hâdî, "Namaz uykudan daha hayırlıdır" ifadesini iki kere söyleyerek bunun birkaç kez söyleneceğini ifade etmişlerdir.⁷⁶ Şahin ve doğanın öldürülmesinin helal olduğunu ifade eden rivâyetin babası tarafından takıyye bağlamında söylendiğini, bunların öldürülmesinin hakikatte haram olduğunu, zira kendisinin takıyye yapmadığını bildiren es-Sâdık'ın, mezkûr rivâyette de mezhebin gerçek görüşünü aktarması beklenirken esas görüş ne es-Sâdık ne de sonraki imamlar tarafından açıklanmıştır. Buna göre mezhepte konuya en son değinen el-Hâdî'nin, tesvîble ameli tecviz ederek kendinden önceki imâmları teyit edici görüş bildirmesi, Tûsî'nin bildirdiği mezhebin tesvîble amel etmemesi üzerine icmâ görüşü zemininde değerlendirilince, takıyye bağlamında gelen rivâyetin daha sonraki imam tarafından asıl hükmünün açıklandığına yönelik iddia üzerine kuşkuları artırmaktadır.

⁷⁴ Kuleynî, *el-Kâfî*, 6/208; Sadûk, *Men lâ yaḥḍuruḥu'l-faḳîh*, 3/320; Tûsî, *Tehzîbu'l-aḥkâm*, 9/32.

⁷⁵ Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/308; Tûsî, *Tehzîbu'l-aḥkâm*, 2/62.

⁷⁶ Zeyd Nursî, *el-Uşûlu's-sittete aşar* (Kum: Müessesetü dâri'l-hadîs, 1413), 204/205.

5. Şîi Ulemânın Âmmeye Muvâfık Rivâyetlerin Takıyyeyle İlişkinine Yaklaşımları

Şîi kaynaklarda âmmeye muvafık rivâyetin takıyyeyle ilişkilendirilmesi, muhâlif olanın ise mezhebin asıl görüşü olduğu şeklindeki mezkûr rivâyet ve görüşler, Şîi ulemânın takıyye bağlamında söylenen rivâyetlerin hakikatini bildiklerinden dolayı esasında bunları nakletmedikleri yorumlarına neden olmuştur. Örneğin, rü'yet-i hilal tartışmalarında ramazan ayının sayı üzerine tespiti hakkında gelen rivâyetlerin Kur'ân'a muhâlif olduğunu belirten Müfîd, rü'yet rivâyetleriyle Şîi ulemânın amel ettiğini söylemektedir. İmâmlardan "âmmeye en uzak olan görüşü alın" minvalinde gelen rivâyetlerin, âmmenin Allah'ın düşmanlarını medh, din düşmanlarına rahmet dilemesine has olduğunu söyleyerek takıyyenin, imamları, müntesiplerini korumak için zaruri olarak âmmeye destek çıkmaya yönlendirdiğini söylemektedir. Bu ifadelerden sonra içinde takıyye bulunan rivâyetlerin Şîi âlimler tarafından nakledilmediğini, bunlarla ulemâ tarafından da amel edilmediğini belirten Müfîd, bu rivâyetlerin mezhep düşmanları tarafında nakledilmiş şaz rivâyetler olduğunu söylemektedir.⁷⁷

Yukarıdaki yorumlara rağmen, rivâyetlerde senedinde İmamî olmayan râvîlerin dahi bulunduğu rivâyetlerin açıklama yapılmadan sonraki nesillere intikal edildiği görülmektedir. Şîa'nın 7. imamı Musa Kâzım'dan, senedinde mezhebi Vâkıfî⁷⁸ olan Mûsa b. Bekr'in⁷⁹ bulunduğu bir rivâyette Kâzım'ın karı-kocanın anlaşmasıyla evliliğe son verilmesi anlamındaki hul' yapma durumunda iddet süresince talakın geçerli olacağı şeklinde bir rivâyet nakledilmiştir. Tûsî âmmeye muvâfık olduğundan rivâyeti takıyyeye hamletmiştir.⁸⁰ Senedinde Vâkıfî mezhep ve başka

⁷⁷ Müfîd, *Cevâbât ehli'l-Mûşul fi'l'adedi ve'r-ru'ya*, 47, 48

⁷⁸ Mûsâ b. Cafer'in ölümünden sonra onun ölmediğini iddia edenlerin oluşturduğu mezhep hakkında. bk. Ali b. İsmail el-Eşârî, *Maqâlatü'l-İslâmiyyin* (Wiesbaden: Dâr Franz Şitayez, 1400), 28; Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fârğ beyne'l-fırak* (Bejrût: Dâru'l-afâki'l-cedîde, 1977), 46.

⁷⁹ Necâşî, *Ricâli'n-Necâşî*, 1/170, 270.

⁸⁰ Tûsî, *el-İstibşâr*, 3/317.

itham edilen kişilerin bulunduğunu söyleyerek senedin problemliliğine rağmen Tûsî'nin rivâyeti takıyyeye hamletmesini eleştiren Hillî, görüşün âmmeye muvâfık olmasının rivâyeti takıyyeye hamledilmesini gerektirmeyeceğini söylemektedir.⁸¹ Hillî'nin bu tenkidinin yanında Tûsî'nin Vakıfî mezhep olmakla itham edip, senet kritiği yapmadan rivâyeti aktarması, dahası sözlerini doğru addedip rivâyetin hükmünü takıyyeye hamletmesi, bir bakıma itham ettiği râvînin sözlerine güvendiğini de göstermektedir.

Âmme kavramı keskin çizgilerle ayrılmış bir topluluğu temsil etmediğinden imâmlardan sadır olduğu iddia edilen mezhebin gerçek hükümlerinin toplumda mevcut bulunan fikhî görüşlerin bazılarıyla örtüşmesi kaçınılmazdır. Bu durumda müteâriz rivâyetlerden ikisinin de toplumda muhtelif görüşlerle örtüşeceği gerçeğini fark eden Tüsterî, imâmların sözlerindeki teâruzun çoğu zaman âmmenin görüşüne arz edilerek giderildiği, bununla birlikte İmâmiyye mezhebinin âmmenin mezhebinin birine çoğu zaman muvâfık olması, hatta onlardan çoğuna benzeşmesi sebebiyle mezkûr uygulamanın yeterli olmadığını ifade etmektedir.⁸²

Şîi kaynaklar da bulunan imâmların müntesiplerine karşı da kasıtlı olarak takıyye yaptıkları yönündeki rivâyetler ve bunları destekleyen görüşler, rivâyetlerin takıyyeye hamlini âmmeye muvâfık olmasıyla inhisar edilemeyeceğini göstermektedir. Bahrânî, Şîa'da meşhur olanın âmmeden bir görüşün varlığıyla rivâyetin takıyyeye hamledildiğini ifade etmekte ancak hakikatte durumun kendisine göre farklı olduğunu bildirmektedir. İmâmların müntesipleri arasında âmmenin muayyen bir konuda görüşü olmasa bile takıyye uygulaması yaptıklarını söyleyerek Zürâre ve imamın ashabından daha başka kişilerin Muhammed el-Bâkır'a sormuş oldukları aynı soruya el-Bâkır'ın farklı cevaplar verdiğini⁸³ naklederek şayet ihtilafın asıl kaynağı sadece âmmeye muhalefet olsaydı o

⁸¹ Hillî, *Muhtelifu's-Şîa*, 8/383-386.

⁸² Tüsterî, *Keşfü'l-kı'â*, 191.

⁸³ Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/65.

dönemde uygulanan bir hükmü bildirmesinin kâfi olacağını, lakin imamın Zürâre'nin şaşırması üzerine İmam'ın, ona fetvalarının bazen âmme-ye muvâfık şeklinde olacağını, bununla birlikte İmam'ın kasıtlı olarak âmmenin onları doğrulamasın diye Şia arasında ihtilafa sebep olabilecek hükümler verdiğini bildirmiştir.⁸⁴ İmâmların müntesipleri karşısında kasıtlı takıyye yaptıkları görüşü, Ali Sistânî tarafından da desteklenmektedir. Sistânî rivâyetlerde bazı hükümlerin gizlenmesini takıyyenin bir çeşidi olan kitmanla açıklarken, takıyyenin yöneticiye, hâkim mezhebe ve muhâlif fikir ve akımlara karşı yapılacağını ifade ederek imâmların müntesipleri arasında ihtilaf oluşturmak içinde takıyyeyi kullandıklarını da söylemektedir.⁸⁵ Bu iddialar takıyyenin zaruret anında yapıldığı görüşünü iskat etmekle birlikte Şîi topluluk arasında bizzat müntesiplerin imamdan farkında olmadan takıyye bağlamında söylenmiş söz ve fetvaları alarak bunlarla amel ettiklerini göstermektedir. Böylece bu rivâyetlerin sonraki nesillere aktarılması ve hakiki hükümlerin bunlardan ayıklanması hususunda mezhep içi farklı sorunlara sebep olması kaçınılmazdır.

524

OMÜİFD

Müteâriz rivâyetlerin dinin furuâtında, zannî delil bulunan meselelerde olması mezhepler arası ihtilaflar dairesinde değerlendirilebilir. Ancak, hakkında nas bulunan ve Müslümanlar arasında haramlığı hususunda ihtilaf bulunmayan bazı konularda imâmlardan müteâriz rivâyetler nakledilmesi tartışmalara sebep olmuştur. Tûsî'nin elbiseye bulaşan içki babında imâmlardan aktarmış olduğu sekiz rivâyetten bazıları elbiseye sıçramış içki damlasıyla namazı yasaklarken, bazıları da bunda bir beis olmadığını, bu durumun mübâh olduğunu belirtmektedir.⁸⁶ Tûsî'nin,

⁸⁴ Bahrânî, ed-*Dürerü'n-Necefiyye*, 2/311. Kitabın muhakkiki Muhammed Ali el-Bahrânî, Bahrânî'nin âmmeden bir görüş olmasa dahi bazı haberlerin takıyyeye hamledildiği cümlesini eleştirerek Bahrânî'nin bu konuda istidlal yaptığı rivâyetlerin buna işaret etmediğini, Cafer es-Sâdık'ın kendisinden insanların sözüne benzeyen sözlerinde takıyyenin olduğu, benzemeyenlerde ise takıyyenin bulunmadığı bk. Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm*, 8/98; Tûsî, *el-İstibşâr*, 3/318, rivâyetini aktararak âmmenin görüşüne benzemeyen hükümlerde takıyyenin olmadığını, onun ancak şüphe götürmez hakikat olduğunu zikretmektedir. bk. Bahrânî, ed-*Dürerü'n-Necefiyye*, 2/311.

⁸⁵ Sistânî, *er-Râfid fi 'ilmi'l-uşûl*, 28-30.

⁸⁶ Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/190; Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm*, 1/270.

rivâyetlerin hepsini âmmenin çoğuna muvâfık olması sebebiyle takıyyeye hamletmesi içkinin sarîh naslarla haram kılınmış olması ve imâmların bu konuda kimseye karşı takıyye yapmalarını gerektirecek bir durum bulunmaması sebebiyle bir takım sorunlara sebep olmuştur. Kendisine âmmenin ekseriyeti içkinin haram olduğunu söylerken Tûsî'nin nasıl olurda imâmların, içkinin taharetini ifade ederek takıyye yaptıkları şeklinde sorulara Bahâî (ö. 1030/1621), takıyyenin âmmenin görüşüne muvâfık olmasına inhisar edilemeyeceğini, bazı durumlarda idarecilerin yandaşlarından olan bazı cahillerin ısrarlarının imamları takıyye yapmaya yönlendirdiğini söylemektedir.⁸⁷ Şîi Fakih Rızâ Hemedânî (ö. 1322/1904) ise, içkinin temizliğine işaret eden rivâyetlerin imamdan amel makamında takıyye bağlamında sadır olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu söyleyerek imamın kendilerine bir kötülük dokunmasını engellemek için soruları âmmeğe muvâfık olan görüşle amel etmelerini kastetmiş olabileceğini söylemektedir. Ashabın, imâmlardan sadır olan rivâyetlerle amel etme ve bunları sonraki nesle ulaştırma gayretlerini ve çabalarını göz önünde bulundurunca ashabın yüz çevirdiği, amel etmediği bir rivâyetin vakî, şer'î bir hüküm olmadığına anlaşıldığını söyleyerek rivâyetin senet, delâlet ve selamet yönünden gücü arttıkça muâriz rivâyetin bunun karşısında daha zayıflayacağını, ashabın rivâyetten yüz çevirmesinin de bu durumun ya senet, ya delalet ya da manasında bir sorun olduğuna işaret ettiğini söylemektedir.⁸⁸ Mezkûr açıklamalar rivâyetin takıyyeye hamledilmesi için yeterli görülmemektedir. Zira imâmların bulunduğu hicri ilk üç asır içkinin temiz olduğuna dair herhangi bir sahîh görüş kaynaklarda geçmemektedir. Bahâî'nin açıklaması toplumda âmmenin görüşünün içkinin temiz olduğu iması oluştururken, Hemedânî'nin ifadeleri bu imayı sarîh ifadelerle ortaya koymaktadır. Bu açıklamalar bir bakıma mezhep içi takıyyenin tabiatına da aykırıdır. Zira Müslüman toplum tarafından genel kabul gören içkinin necis olması gibi bir konuda aksi görüş bildirmek toplum tarafında dikkat çekmeye ve hedef gösterilmeye imkan

⁸⁷ Muhammed b. Hüseyin el-Bahâî, *el-Ḥablu'l-metîn fi İhkâmi ahkâmi'd-din* (Meşhed: Macma'u'l-buḥûsi'l-İslâmiyye, 1424), 1/445, 446.

⁸⁸ Rızâ el-Hemedânî, *Mişbâhu'l-fakîh* (Kum: Müessesetü'l-Ca'feriyye, 1422), 7/254-255.

taniyacaktır. böylece mezhepte korunmak ve tehlikeden sakınmak için yapıldığı iddia edilen takıyye prensibiyle de ayrıca çelişecektir.

6. Takıyyeye Hamledilen Bazı Rivâyetlerin Tûsî Öncesi Durumu

Hicrî 5. asırda Şîa'nın önde gelen âlimlerinden Tûsî, iki müteâriz rivâyetin arasındaki teâruzu gidermek için kendinden önce nadir olarak uygulanan rivâyetlerden birini takıyyeye hamletme ameliyyesini uygulamıştır. Rivâyetleri takıyyeye hamlederken en çok kullanmış olduğu illet ise rivâyetlerden birinin âmmeye muvâfık olmasıdır. Böylece rivâyetin takıyye bağlamında imamdan sadır olduğuna hükmeden Tûsî, rivâyetin amelini iskat etmektedir. Bu durum âmmeye muvâfık olan rivâyetin, Tûsî öncesi zikredilmemiş ya da amel edilmemiş olmasını gerektirmektedir. Zira imamdan takıyye yoluyla sadır olduğu iddia edilen bu rivâyetlerin en azından imamın müntesipleri tarafından rivâyetin hangi niyetle vârid olduğunun bilinmesi, doğal olarak bunlarla etmedikleri beklenmektedir. Lakin vakıa böyle olmamıştır. Tûsî'nin başta âmmeye muvâfık olma illeti olmak üzere farklı birçok illetle takıyyeye hamlettiği rivâyetler, kendinden önce Himyerî, Kuleynî ve Şeyh Sadûk tarafından hiçbir şekilde takıyyeyle ya da farklı bir sınırlamayla kayıtlanmadan zikredilmiştir. Bu rivâyetlere örnekler aşağıda verilecektir:

6.1.Tûsî'nin aktardığı bir rivâyete göre Ali b. Cafer, kardeşi ve aynı zamanda mezhebin 7. İmam Mûsâ el-Kâzım'a kocanın hanımına zihar yapması, hanımının bir ya da iki ay sonra başka bir adamla evlenmesi, evlendiği kişinin kadını boşamasından sonra ilk kocasının boşanmış olan eski karısına dönmesi durumunda erkeğe ziharından dolayı kefaret gerekip gerekmediğini sorması üzerine el-Kâzım'ın, köle azad etmesi, oruç tutması ya da sadaka vermesi gerektiğini söylediği aktarılır. Rivayetin muhâliflere muvâfık olduğunu aktaran Tûsî, rivâyeti takıyyeye hamletmiştir.⁸⁹ Oysa ki bu rivâyeti Ali b. Cafer takıyyeyle bağdaştırmadan Tûsî'den yaklaşık iki asır önce *Mesâil* adlı kitabında zikretmiştir.⁹⁰ Dolayı-

⁸⁹ Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 8/17.

⁹⁰ Ali b. Cafer, *el-Mesâil* (Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1409), 1/281.

sıyla Tûsî tarafından takıyyeye hamledilen ve ameli iskat edilen bu rivâyetin, mefhumuyla hicri 3. asırda amel edildiği ya da en azından takıyyeyeyle bağdaştırılmayan bir rivâyet olduğu anlaşılmaktadır.

6.2. Cafer es-Sâdık'dan bakire kızın ancak babasının izniyle mu'ta nikâhu yapabileceği rivâyetini aktaran Tûsî, sonrasında rivâyeti takıyyeye hamletmektedir.⁹¹ Bu rivâyeti Himyerî ve Şeyh Sadûk kitaplarında herhangi bir sınırlamaya gitmeden zikretmektedirler.⁹² Rivâyetin özellikle Şeyh Sadûk'un *Men lâ yahđuruhu'l-fağîh*'inde gelmesi bu rivâyetle Tûsî öncesi amel edildiğini göstermektedir.

6.3. Cafer es-Sâdık ve babası el-Bâkır'dan sehiv secdesinin namazda eksik bir rükün yapıldığı takdirde selamdan önce, şayet fazla yapıldıysa selamdan sonra yapılacağı şeklinde rivâyet aktaran Tûsî, rivâyetleri âmmenin mezhebine muvâfık olduğunu iddia ederek takıyyeye hamletmektedir.⁹³ Rivâyeti kitabında zikreden Sadûk, bunun takıyye halinde olduğuna yönelik fetva vererek açıklama yapmaktadır.⁹⁴ Böylece bu rivâyetle Tûsî öncesi amel edildiği anlaşılmaktadır.

Tarafımızdan detaylı bir araştırma sonucu 3. ve 4. asır Şîi ulemânın takıyyeyle bağdaştırmadan zikrettikleri birçok rivâyetin,⁹⁵ Tûsî

⁹¹ Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 7/255.

⁹² Himyerî, *Qurbu'l-isnâd*, 361; Sadûk, *Men lâ yahđuruhu'l-fağîh*, 3/461.

⁹³ Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/380; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 2/196.

⁹⁴ Sadûk, *Men lâ yahđuruhu'l-fağîh*, 1/241.

⁹⁵ Âmmeye muvâfakati sebebiyle Tûsî'nin takıyyeye hamlederek ameli iskat ettiği, kendinden önce zikredilen ve mezhebin uygulama alanında olduğu anlaşılan bazı hükümler için bk. Tûsî'nin, iki kulle suya ulaşan suyu bir şeyin kirletmeyeceği rivâyetini takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/7; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 1/415, bu rivâyetin Sadûk tarafından kayıtsız zikri için bk. Sadûk, *Men lâ yahđuruhu'l-fağîh*, 1/6. Ön alım hakkının kişilerin sayısına göre olduğu hükmünün Tûsî tarafından takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 3/117; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 7/166, Sadûk'un bu konuda aksi fetvası için bk. Sadûk, *Men lâ yahđuruhu'l-fağîh*, 3/77; Sadûk, *el-Muğni'*, 406. Cafer es-Sâdık ve oğlu el-Kâzım'dan aktarılan, mirasta oğlun kızının, kızın kızından daha yakın olduğu şeklindeki hükmün Tûsî tarafından takıyyeye hamli için bk. bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 4/168; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 9/318, Sadûk'un bu konuda aksi fetvası için bk. Sadûk, *el-Muğni'*, 488. Seferî halde iftar edilebileceği şeklindeki hükmü Tûsî'nin takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/235; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 3/219; Kuleynî ve Sadûk'un bu rivâyeti kitaplarında herhangi bir şerh düşmeden zikretmeleri için bk. Kuleynî, *el-Kâfî*, 4/129; Sadûk, *Men lâ yahđuruhu'l-fağîh*, 8/3. Tûsî'nin üzerinde vücudun tamamının bulunmadığı bir şey üzerine secde edilemeyeceği rivâyetini takıyyeye hamli için bk.

tarafından takıyyeye hamledildiği görülmektedir. Bu rivâyetlerin bildirildiği hükümlerin mezhebin fıkhi görüşü olduğu da anlaşılmaktadır. Zira rivâyetlerin bazıları dönemin *Mukni'a* ve *Men lâ yahđuruhu'l-faķîh* gibi fikhî rivâyet kitaplarında gelmektedir. Sadûk kitabını telif amacını belirtilirken amacının başkaca musannifler gibi rivâyetleri toplamak olmadığını, bilakis fetva vermiş olduğu meselelerde rivâyetleri irad ederek rivâyetlerin sıhhatine hükmetmek olduğunu söylemektedir.⁹⁶ Rivâyetlerin başkaca müellifler tarafından kayıtsız zikredilmesi, bu rivâyetlerin ne takıyye bağlamında değerlendirildiği nede bu hükmî rivâyetlerin âmnenin görüşüne arz edildiği anlaşılmaktadır.

Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/335; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 2/305, bu rivâyeti Kuleynî'nin herhangi bir kayıt düşmeden zikri için bk. Kuleynî, *el-Kâfi*, 3/332. Tûsî'nin nebîz içene celde vurulamayacağını ifade eden rivâyeti takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 4/235; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 10/96, bu konuda Sadûk'un nebîz içip sarhoş olana celde vurulacağı görüşü için bk. Sadûk, *el-Mukni'*, 445. Tûsî'nin dedeyle birlikte kız kardeşlerin kalması durumunda onların mirastan pay sahibi olacakları rivâyetini takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 4/108; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 9/306-307, bu konuda Sadûk'un aksi fetvası için bk. Sadûk, *Men lâ yahđuruhu'l-faķîh*, 9/306. Mezhebin 8. imamı Ali Rıza'ya (ö. 202/8181) nispet edilen şükür secdesinin mahiyeti ve okunulacak dua rivâyetini Tûsî'nin takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 2/109, bu konuda Sadûk'un aksi fetvası için bk. Sadûk, *Men lâ yahđuruhu'l-faķîh*, 1/332. Birden fazla kişinin bir kişiyi öldürmesi hususunda es-Sâdık'ın verdiği hükmü Tûsî'nin takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 4/282; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 10/218, bu rivâyeti Kuleynî'nin kayıtsız bir şekilde zikri için bk. Kuleynî, *el-Kâfi*, 7/285; Mezhebin 2. ve 3. imamları addedilen Hz. Hasan ve Hüseyin'in sabah ve ikindi namazlarının farzından sonra nafile kıldıkları rivâyetini Tûsî'nin takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 2/236, bu rivâyeti Kuleynî'nin kayıtsız zikri için bk. Kuleynî, *el-Kâfi*, 4/424. Cafer b. Muhammed'e nispet edilen evli olduğu kadınla zifafa girmeden önce hanımının ölmesi durumunda kızıyla evlenmenin caiz olduğu rivâyetini Tûsî'nin takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 3/157; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 7/274, bu rivâyetin kayıtsız olarak Kuleynî tarafından zikri için bk. Kuleynî, *el-Kâfi*, 5/422. El-Bâkir'a nispet edilen hırsızın en az bir dinarın beşte biri miktar için elinin kesileceği rivâyetini Tûsî'nin takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 4/240; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 10/102, bu rivâyetin kayıtsız olarak Kuleynî tarafından zikri için bk. Kuleynî, *el-Kâfi*, 7/221. İpeğin güzel bir kefen olduğu rivâyetini Tûsî'nin takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/211; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 1/437; aynı rivâyetin Muhammed b. el-Eş'as'ın *el-Ca'feriyyât*'ında kayıtsız zikri için bk. el-Eş'as, *el-Ca'feriyyât*, 204. Toprak ve katran üzerine secde olabileceğine dair rivâyetin Tûsî tarafından takıyyeye hamli için bk. Tûsî, *el-İstibşâr*, 1/334; Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 2/303; aynı rivâyetin Sadûk tarafından zikri için bk. Sadûk, *Men lâ yahđuruhu'l-faķîh*, 1/269. Bazı rivâyetlerin hicrî 10. asırda eş-Şehîd es-Sânî tarafından da takıyyeye hamledildiği görülmektedir. bk. Zeynüddin b. Ali eş-Şehîd es-Sânî, *Mesâlikü'l-efhâm* (Kum: Müessesetü'l-meârif, 1413), 1/191, 195, 228, 8/54, 361, 9/95.

⁹⁶ Sadûk, *Men lâ yahđuruhu'l-faķîh*, 1/3.

Âmmeye muvâfık olması hasebiyle takıyyeye hamledilen bazı müteâriz rivayetler, farklı zamanlarda farklı imamlara sorulmuş, imamların sorulara farklı cevaplar verdikleri nakledilmiştir. Ali b. Mehziyâr'ın, Abdullah b. Muhammed'in 7. imam Musa el-Kâzım'a yazmış olduğu mektupta okuduğuna göre Abdullah: "Sana kurban olayım! Zürâre, Ebû Cafer (el-Bâkır) ve Ebû Abdullah'dan (es-Sâdık) kişinin elbisesine sıçrayan içki hususunda 'Onunla namaz kılınmasında bir besi yoktur. Ancak içilmesi haram kılınmıştır.' dediklerini naklettiler. Zürâre'den başkasının Ebû Abdullah'dan aktardığına göre ise o şöyle demiştir: 'Eğer elbisene içki ya da nebîz yani sarhoşluk veren bir şey isabet eder de isabet ettiği yeri bilirsen orayı yıka! Şayet yerini bilmiyorsan (elbisenin) tamamını yıka! Eğer namazını kılmışsan namazını iade et' (bu iki rivayetten) hangisini alayım?" şeklinde sorunca el-Kazım'ın: "Ebu Abdullah'ın sözünü al" dediği nakledilmiştir.⁹⁷ Bu rivayet konumuz açısından önemlidir. Zira es-Sâdık'dan aktarıldığı iddia edilen rivayet Tûsî'den önceki müelliflerde her hangi bir takıyye kaydı konulmadan zikredilmiştir.⁹⁸ Ayrıca el-Kâzım'a arz edilen daha önceki imâmların sözlerini el-Kâzım, rivâyetler arasında takıyye yoluyla söylenmiş bir söz olduğunu belirtmeden babası es-Sâdık'ın sözüyle amel edilmesini emretmiştir. Bununla beraber Tûsî'nin âmmeye muvâfık olduğunu iddia ederek takıyyeye hamlettiği rivayet hem el-Bâkır hem de es-Sâdık'tan gelmektedir. Netice olarak Tûsî tarafından takıyyeyle bağdaştırılan bir rivâyetin, hem farklı imamlardan takıyyeyle bağdaştırılmadan zikredilmesi, hem de daha sonraki bir imâma arz edilince mezkûr teâruzun herhangi bir şekilde takıyyeyle ilişkilendirilmemesi, dahası sonraki asırlarda yine bu minvalde zikredilmesine karşın 5. asırda Tûsî tarafından rivâyetin âmmeye muvafık olması sebebiyle takıyyeye hamledilerek teâruzun giderilmeye çalışılması, bu amelîyenin Tûsî'nin metodolojisinde rivâyetin tadyîfinde önemli bir illet olduğunu göstermektedir.

⁹⁷ Kuleynî, el-Kâfi, 3/407; Tûsî, *Teẖzîbu'l-Aḥkâm*, 1/281 Tûsî, *el-İstibṣâr*, 1/191.

⁹⁸ Kuleynî, *el-Kâfi*, 3/406.

Sonuç

İmâmiyye Şîası'nda masum addedilen imâmların söz ve uygulamaları mezhep içinde şer'î bir değer kazanmıştır. İmâmların, canlarını ve müntesiplerini koruma amacıyla bazı hükümleri takıyye bağlamında toplumda mevcut fikhî görüşlere uygun olarak söyledikleri aktarılmıştır. Bu durum rivâyetler arasında teâruza sebep olmuştur. Esterâbâdî, Bahrânî ve Sadr gibi Şiî ulemâ takıyyeyi teâruzdaki en önemli unsur olarak zikretmişlerdir.

Rivâyetlerin teâruzunda bir tercih yöntemi olan müteâriz rivâyetlerin âmmenin görüşüne arz edilerek onlara muâriz olanın alınması, muvâfık olanın ise terk edilmesi kaidesinin dayandığı ve genel olarak üç kategoride incelediğimiz rivâyetlerden ancak Saîd b. Hibetullah er-Râvendî ve Ömer b. Hanzala yoluyla gelen rivayetler Şîa'ya göre muteber kabul edildiği görülmüştür. Bununla beraber özellikle hicri 6. asırda yaşamış Râvendî'nin rivâyeti zikrettiği risâlesinin 11. asırda Hür Âmilî tarafından günümüze ulaştırılması ve mezkûr rivâyetin diğer Şiî kitaplarda nakledilmemesi, rivâyetin sıhhatinin –Şîâ nazarında- tekrar değerlendirilmesini gerektirmektedir.

İhtilafı gidermede kullanılan yöntemlerde zikredilen *âmm*e kelimesinin doğrudan Ehl-i Sünnet'e işaret etmediği, kavramın; imâmların içinde yaşadığı toplum, imam ve müntesiplerinin dışında kalan topluluklar, muhâlif kesim ya da bir konuda insanların genel tavrı gibi daha geniş bir kullanım alanının olduğu görülmektedir. Âmmenin görüşüne muhâlif olan rivâyetin alınması, muvâfık olanın ise terk edilmesi kaidesi rivâyetlerde zikredilse ve hicrî 5. asırda Tûsî tarafından birçok rivâyet âmmeye muvâfık olduğundan dolayı takıyyeye hamledilse de pratikte Tûsî öncesi bu uygulamanın nadir olarak yapıldığı görülmektedir. Birçok rivâyeti âmmeye muvâfık olmasından dolayı takıyyeye hamleden Tûsî'nin bu uygulaması, sonraki bazı müellifler tarafından, mezhep içinde önemli bir tesiri olacak bir durumun haber-i vâhid seviyesindeki birkaç rivâyetle temellendirilmesinin doğru olmayacağı gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Tûsî'nin âmmeye muvâfık olduğunu ileri sürerek bunların imâmlardan takıyye bağlamında sadır olduğu iddiasıyla amelini iskât ettiği birçok rivâyet Himyerî, Kuleynî, Sadûk ve daha başkaları tarafından zikredilmiştir. Bu durum 5. asırda takıyyeye hamledilen birçok rivâyetle aslında Tûsî öncesi amel edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte müteâriz rivâyetleri âmmeye arz ederek onlara muvâfık olanın takıyye bağlamında söylenmiş olduğu, dolayısıyla bu rivâyetin terk edilmesiyle teâruzun giderilmesi uygulaması Tûsî dışında geniş bir şekilde pratiğe dökülmemiştir.

Müteâriz rivâyetlerin farklı imamlara farklı dönemlerde arz edildiği zikredilmektedir. İmâmların sorulara aynı cevapları vermesi ya da sonraki imâmın rivâyetin takıyye bağlamında zikredildiğini beyan etmemesi ve bu rivâyetlerin ancak 5. asırda takıyyeye hamledilmesi hicrî 3. ve 4. asırda Şîi toplumunda takıyye bağlamında sadır olan rivâyetlerle amel edildiği düşüncesine sebep olmaktadır. Bununla beraber hicrî 5. asır öncesi herhangi bir şekilde takıyyeyle ilişkilendirilmeden zikredilen bazı müteâriz rivâyetlerin Tûsî tarafından âmmeye muvafık olanın takıyye bağlamında sadır olduğu iddia edilerek takıyyeye hamledilmesi ve böylelikle teâruzun giderilmeye çalışılması, âmmeye muvâfakatın Tûsî'nin metodolojisinde rivâyetlerin tadyîfinde önemli bir illet olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Âmilî, Muhammed b. Hasan. *Tafsîlu vesâilî's-Şîa*. 30 Cilt. Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1409.
- Aybay, Zeliha Ülkühan. *İmâmiyye Şîasi'nda İhtilâfü'l-Hadîs-Takıyye İlişkisi (Şeyh et-Tûsî'nin el-İstibşâr'ı Özelinde)*. İzmir: İzmir Kâti Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Bağdâdî, Abdulkahir. *el-Farq beyne'l-fırak*. Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, 2. Basım, 1977.
- Bahâî, Muhammed b. Hüseyin. *el-Hablu'l-metîn fi İhkâmi ahkâmi'd-dîn*. Meşhed: Macma'u'l-buħûsi'l-İslâmiyye, 1424.
- Bahâî, Muhammed el-Âmilî, *el-Vecîze fi'd-dirâye*. Kum: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1396.
- Bahrânî, Yusuf. *ed-Dürerü'n-Necefîyye*. Mektebetü Fahrâvî, 2. Basım, 2007.

- Bahrânî, Yusuf. *el-Ḥadâiku'n-nâḍira*. 25 Cilt. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1409.
- Cezâiri, Muhammed Cafer. *Müntehâu'd-dirâye fi tavḍihi'l-Kifâye*. Kum: Müessestü Dâri'l-kitâb, 1415.
- Crow, Douglas Sloan. *The teaching of Ja'far al-Şâdiq: with reference to his place in early Shi'ism*. Montreal: McGill University, Institute of Islamic Studies, Master of Arts, 1980.
- Demirel, Serdar. *Taqiyye*. İstanbul: Rihle Kitap, 2016.
- el-Uşûlu's-sitte 'aşara*. Zeyd en-Nursî. Kum: Müessesese dâru'l-Hadîsi's-sekâfiyye, 1423.
- Ensârî, Murteazâ . *Ferâidu'l-uşûl*. Kum: Dâru'l-fikri'l-İslâmî, 23. Basım, 1438.
- Esterâbâdî, Muhammed Emîn. *el-Fevâidü'l-medîne ve'ş-şevâhidü'l-Mekkiye*. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1424.
- Eşârî, Ali b. İsmail. *Maḳâlatü'l-İslâmiyyin*. Wiesbaden: Dâr Fıranz Şıtayez, 1400.
- Hemedânî, Rızâ. *Mişbâhu'l-faḳih*. Kum: Müessesetü'l-ca'feriyye, 1422.
- Hillî, Cafer b. Hasan el-Muhakkık. *Me'âricu'l-uşûl*. Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1403.
- Hillî, Hasan b. Yusuf Allâme. *Muhtelifu'ş-Şîa*. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1412.
- Himyerî, Abdullah b. Cafer. *Ḳurbu'l-isnâd*. Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1423.
- Horasanî, Muhammed Ali Kazım. *Fevâidu'l-uşûl*. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1409.
- Hûî, Ebû Kâsım. *Mişbâhu'l-uşû*. Kum: Mektebetü'd-dâverî, 5. Basım, 1417.
- Irâkî, Ziyâuddin. *Nihâyetü'l-efkâr*. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, ts.
- İbn Cafer, Ali. *el-Mesâil*. Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1409.
- İbn Ebî Cumhûr Muhammed b. Ali el-Ahsâî. *'Avâliu'l-leâlî*. Kum: İntişârâtu's-seyyîdi'ş-şühedâ, 1405.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail. *Tefsîrü'l-Ḳurânî'l-'azîm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru't-tayyibe, 2. Basım, 1999.
- İbn Manzûr, Cemaeddin. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Şehîd Sâni, Ebû Mansûr Cemâleddin. *Me'âlimu'd-dîn ve melâzû'l-müctehidîn*. Kum: Dâru'l-fikr, 1374.
- Keşşî, Muhammed b. Ömer. *İhtiyâru ma'rifeti'r-ricâl*. Meşhed: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1409.
- Kohlberg, Etan. "Aluşûl al-arba'umi'a" *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 10 (1987), 128–66.
- Kohlberg, Etan. "Some Imâmî-Shi'î Views on Taqiyya". *Belief and Law in Imâmî Shi'ism*. Etan Kohlberg. Hampshire: Variorum, 1991.
- Kuleynî, Muhammed b. Yakub. *el-Kâfi*. 8 Cilt. Tahrân: Dâru'l-kutubi'l-İslâmiyye, 4. Basım, 1407.

- Kummî, Ali b. İbrahim. *Tefsîrû'l-Kummî. 2 Cilt.* Kum: Dârul-kitab, 1404.
- Kutluay, İbrahim. “Şîa'da Hadisler Arasında İhtilafı Gidermede Ehl-i Sünnet'in Görüşüne Muhâlif Olan Rivâyeti Esas Alma: et-Tûsî'nin İstibşâr'ı Özeline”. *Mîzânü'l-Hak* 10 (2020), 13-55.
- Kuzât, Şeref. “İlmü Muhtelifi'l-Hadîs uşûluhû ve kavâ'iduhû”. *Mecelletü'd-Dîrâsât* 28/2 (2001), 322-337.
- Kuzudişli, Bekir. *Şîa'da Hadis Rivâyeti ve İsnâd.* İstanbul: BSR, 2011.
- Meclisî, Muhammed Bakır. *Bihâru'l-envâr.* 110 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-turâsî'l-Arabî, 2. Basım, 1403.
- Moezzi, Mohammad Ali Amir. “Only the Man of God is Human: Theology and Mystical Anthropolgy According to Early Imâmî Exegesis”. *Shi'ism, Etan Kholberg.* London: Routledge, 2003.
- Müfid, Muhammed b. Muhammed. *Cevâbât ehli'l-Mûşûl fi'l-'aded ve'r-ru'yâ.* Kum: el-Mu'temerü'l-Âlemî li'ş-Şeyh el-Müfid, 1413.
- Müfid, Muhammed b. Muhammed. *Taşhîhu'l-i'tikâdi'l-İmâmîyye.* Kum: el-Mu'temerü'l-âlemî lielfiyetî'ş-Şeyh el-Müfid, 1413.
- Necefî, Muhammed Hasan. *Cevâhiru'l-Kelâm.* Tahran: Dâru'l-kutubi'l-İslâmîyye, 1392.
- Nevbahtî, Hasan b. Musa. *Fıraqu'ş-Şî'a.* Beyrut: Dâru'l-edvâ, 1984.
- Nikrânî, Muhammed Fazıl. *et-Taqrîr fi mebâhîsi'salâ, taqrîru limâ efâdehü es-Seyyid el-Burûcerdî.* Kum: Merkez Fıkhî'l-eimmeti'l-eḫâr, 3. Basım, 1420.
- Rûhânî, Muhammed el-Hüseynî. *Müntekâ'l-uşûl.* 7 Cilt. Kum: el-Hâdî, 1416.
- Sadr, Muhammed Bâkır. *Buhûs fi şerhi'l-'urveti'l-ouska.* 4 Cilt. Kum: Macma'u'ş-Şehîd Âyetullah es-Sadr, 2. Basım, 1408.
- Sadûk, Muhammed b. Ali. *İlelü'ş-şerâi'.* 2 Cilt. Kum: Kitab furûş dâverî, 1385.
- Sadûk, Muhammed b. Ali. *Men lâ yahḏuruhu'l-fakîh.* 4 Cilt. Kum: Defteri İntişârat İslâmî, 1413.
- Sem'ânî, Mansur b. Muhammed. *Tefsîrû'l-Kur'ân.* Riyad: Dâru'l-vatan, 1997.
- Sistânî, Ali. *er-Râfid fi 'ilmi'l-uşûl.* Kum: Mektebetü Âyetullah el-Uzmâ es-Seyyid es-Sistânî, 1414.
- Stewart, Devin J. *Islamic Legal Orthodoxy: Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System.* Utah: University of Utah Press, 1998.
- Şahin, Hanifi. *Şiilerin Gözüyle Sünniler.* İstanbul: Mana yayınları, 2016.
- Şâhrûdî, Mahmûd el-Hâşimî. *Taqrîrâtü'ş-şehîdi's-seyyid Muhammed Bâkır eş-Şadr.* Kum: Müessesetü'l-fıkh ve me'ârifî ehli'l-beyt, 1433.
- Şâhrûdî, Muhammed el-Hâşimî. *Buhûs fi 'ilm'l-uşûl - Taqrîrâtü'ş-şehîdi's-seyyid Muhammed Bakır eş-Şadr.* Kum: Müessesetü'l-fıkh, 1433.
- Tabâtâbâi, Muhammed Saîd. *el-Muḫkem fi uşûli'l-fıkh.* 6 Cilt. Kum: Câvîd, 2. Basım, 1994.
- Taberî, Ebû Cafer. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân.* 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

- Tûsî, Muhammed b. Hasan. *er-Resâilü'l-‘aşara*. Kum:Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 2 Basım, 1414.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan. *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İh-yai't-turâsi'l-arabî, 1985.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan. *Tehzîbu'l-aḥkâm*. 10 Cilt. Tahrân: Dâru'l-kitabi'l-İslâmiyye, 1407.
- Tüsterî, Esedullah b. İsmail. *Keşfü'l-ḳın'a 'an vüçûhi ḥucçiyeti'l-icmâ'*. Kum: Müessesetü Âli'l-beyt, 1899.
- Tüsterî, Esedullah Kazımî. *Keşfu'l-Ḳimâ' 'an vucûhi ḥucçeti'l-icmâ'*. Tahrân: Tab'atu İrân, 1312.
- Yıldırım, Enbiya. "Hadislerin Teâruzunda Âmidî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri". *Uluslararası Seyfuddîn Âmidî Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.
- Yılmaz, Fethullah. "Hadisler Arasındaki İhtilafı Giderme Yöntemi Olarak Tevakuf ve Fethu'l-Bârî'deki Örnekleri". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 107-130.

